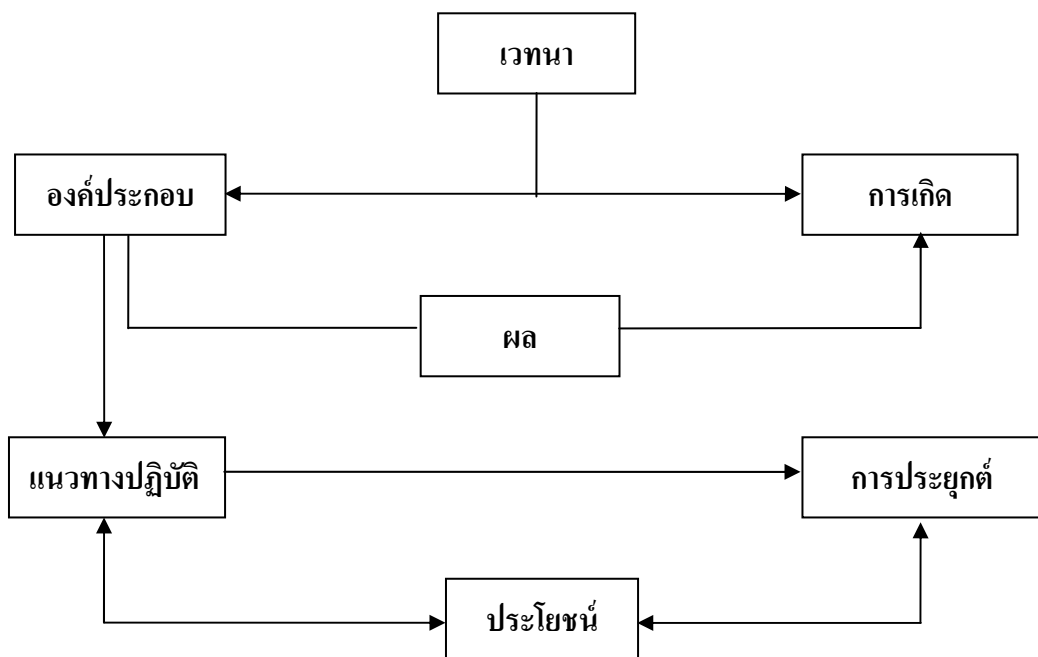

บทที่ ๒

กรอบแนวคิดเรื่อง “เวทนา” ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ

เกริ่นนำ

แนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านเป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับหลักการในคัมภีร์ ท่านคิดวิเคราะห์โดยถ้อยคำจากคัมภีร์แล้ววิเคราะห์เชิงประยุกต์

ที่กล่าวว่าท่านเป็นอิสระไม่ขึ้นกับหลักการในคัมภีร์นั้น เพราะคำสอนที่เด่นเป็นสำคัญเฉพาะตัวของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น หมายถึงบทคำสอน อย่างเช่นคำว่า “ตัวกู-ของกู” หรือ “จิตว่าง” ซึ่งเป็นคำที่ท่านคิดค้นขึ้นมาใช้เพื่อจุดประกายแห่งความสนใจให้เกิดขึ้น จนกระทั่งในกาลบัดนี้ ถ้ามีใครพูดคำนี้ขึ้นมา ก็ต้องถึงองค์ท่านผู้บรรยายคือท่านพุทธทาสภิกขุขึ้นในทันที หมายความว่า เป็น “คำ” ที่มีผู้ยอมรับกันอย่างแพร่หลายทั่วไปในปัจจุบันแล้ว ซึ่งในระยะแรก ๆ ที่ท่านเสนอคำเหล่านี้ขึ้นมา นั้น ก็มีผู้ไม่เข้าใจในความหมาย และได้พยายามโต้แย้งเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะคำว่า “จิตว่าง” และนอกเหนือจากนี้ท่านเสนอเป็นอเนกปริยาย ดังเช่นคำว่า “ตถตา อิทปิัจจตา” และก็มีคำว่า “อติมมยตา” ซึ่งเป็นคำใหม่ที่ยังไม่มีใครเคยใช้มาก่อนท่านก็ขุดค้นมาจากพระไตรปิฎก มาให้คำอธิบาย ให้เราได้เรียนรู้และเข้าใจในแง่ของแนวทางการปฏิบัติธรรม

กล่าวได้ว่า ท่านได้ใช้ความวิริยะพากเพียรอย่างจะหาผู้เปรียบเทียบเสมอเหมือนได้ยากในการ
พร่ำสอนให้พวกเราชาวพุทธได้เข้าใจธรรมะ โดยในระดับโลกุตตรธรรม

เหตุที่ท่านเน้นหนักในคำสอนระดับโลกุตตรธรรม ก็เพราะธรรมะในระดับโลกีย์ธรรม
นั้น มีผู้สอนที่สามารถทำอยู่แล้ว หากแต่โลกุตตรธรรมต่างหากที่หาผู้แนะนำสอนค่อนข้างยาก
แม้กระทั่งเข้าใจและพูดกันว่าเป็นคำสอนที่ไม่จำเป็นแก่ฆราวาสก็มี ทั้ง ๆ ที่โลกุตตรธรรมนี้
พระพุทธองค์ตรัสว่าท่านประธานให้เป็นสมบัติของมนุษย์ทุกคน จึงอาจจะยังมีความเข้าใจผิดกัน
อยู่

อีกประการหนึ่ง คำสอนหรืออรรถาธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้น คนทั่วไปเป็นอัน
มากกล่าวออกปากว่ายาก เข้าใจยาก นั่นคงเป็นความจริง เพราะท่านสอนลึก เปิดเผย เข้าถึงหัวใจ
ของพุทธธรรม และหัวใจของพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เห็นแจ้งนั้นเป็นเรื่องยาก หยั่งถึงได้
ยาก และทวนกระแส จนกระทั่งทรงท้อพระทัย มีพระดำริในทางที่จะไม่ทรงสอนเผยแผ่ หากแต่
เป็นเพราะพระปรีชาญาณและพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ดอก ท่านจึงได้พยายามพากเพียรเผย
แผ่อบรมสั่งสอน จนเป็นปีกแผ่นสถิตสถาพรอยู่ในโลกจึงถึงทุกวันนี้ ดังพวกเราทั้งหลายจึงพึง
เข้าใจด้วยว่าคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่ากันว่าเห็นยาก เข้าใจยาก ก็เนื่องมาจากความจริงข้อนี้
หากแต่ถ้าพิจารณาให้ถึงที่สุดแล้ว กลับจะเห็นคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นการทำของ
ลึกให้ตื้น ทำให้สิ่งที่หมองหม่นมืดมัวเป็นสิ่งสามารถมองเห็นได้ชัดเจนแจ่มใสและถูกต้อง สะอาด
บริสุทธิ์ คุณูปการของท่านที่มีต่อพระพุทธศาสนาในฐานะ “พุทธทาส” นั้นยิ่งใหญ่และสูงส่งยิ่ง
นัก

อีกประการหนึ่ง ท่านประยุกต์ธรรมะให้สมสมัยว่า “ภาษาคน-ภาษาธรรม”^๑ ท่านอธิบาย
ว่า ภาษาคนนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาธรรมะนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง

ภาษาคน ก็คือภาษาโลก ๆ ภาษาของคนทั่วไปไม่รู้ธรรมะ พูดกันอยู่ตามความรู้สึก
ประสาคนที่ไม่รู้ธรรมะ นี้เรียกว่าภาษาคน ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษาที่ “คน” เหมือนกันพูด
แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึก หรือเห็นธรรมที่แท้จริง แล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้น จึงเกิดเป็น
ภาษาธรรมะขึ้นมา ไม่เหมือนภาษาคน (ตามเวทนา) นี้เรียกว่า **ภาษาธรรม** (รู้ทันเวทนา) ภาษาจึงมี
อยู่เป็น ๒ ภาษาคือ ภาษาคนนั้นเอาเกณฑ์ตามทางของวัตถุ ตามทางที่รู้สึกได้อย่างคนธรรมารู้สึก
(เวทนา) และอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐาน จึงพูดแต่เรื่องวัตถุ พูดแต่เรื่อง
โลก พูดแต่เรื่องที่ได้เห็นได้ด้วยตาตามธรรมดาสามัญชน ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นไปในทาง

^๑ อรุณ แสงทอง, ธรรมะ ๕ คา (พุทธทาสภิกขุ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ ๑ : สำนักพิมพ์อมรินทร์,
๒๕๕๐), หน้า ๑๗-๑๘.

นามธรรมที่ไม่เห็นตัว ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ต้องมีปัญหาเห็นนามธรรมเหล่านั้นแล้วจึงพูดเป็นและให้ความหมายเป็น จึงพูดกันอยู่แต่ในหมู่ผู้เห็นธรรม นี่เป็นภาษาธรรมะ ภาษานามธรรมที่เหนือไปจากวัตถุ หรือ “เหนือวิทยาศาสตร์ทางวัตถุ ส่วนนามธรรมนี้เป็น“วิทยาศาสตร์ทางจิต”^๑

เนื้อหาและความสำคัญของเวทนา “ผัสสะให้เกิดเวทนาในปฏิจสมุปบาท”^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ปุถุชนผู้มีได้ระดับแล้ว จะพึงเข้าไปยึดถือเอากายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่นี้ โดยความเป็นตัวตน ยังคิดว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิต โดยความเป็นตัวตนไม่ดีเลย ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้เพราะเหตุว่า กายอันเป็นที่ประชุมแห่งภูตทั้งสี่นั้น ดำรงอยู่ ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปี ๑๐ ปี ๓๐ ปี ๔๐ ปี ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี เกินกว่า ๑๐๐ ปี ปรากฏอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า “จิต” บ้าง ว่า “มโน” บ้าง ว่า “วิญญาณ” บ้างนั้น ดวงอื่นเกิดขึ้นดวงอื่นดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในเรื่องนี้อริยสาวกผู้มีได้ระดับแล้ว ย่อมกระทำไว้ในใจ โดแยกกายเป็นอย่างดี ซึ่งปฏิจสมุปบาทนั้นเทียว ดังนี้ว่าด้วยอาการอย่างนี้ : เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี, เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี, เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแหละ เวทนาใด ที่เกิดเพราะผัสสะนั้น (ในกรณีนี้คือ) สุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เวทนานั้นย่อมดับไป ย่อมสงบไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา จึงเกิดทุกข์เวทนาขึ้น เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนานั้นแหละ เวทนาใดที่เกิดเพราะผัสสะนั้น (ในกรณีนี้คือ) ทุกข์เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา เวทนานั้นย่อมดับ ย่อมสงบไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอกุทขมสุขเวทนา จึงเกิดอกุทขมสุขเวทนาขึ้น เพราะความดับแห่งผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอกุทขมสุขเวทนานั้นแหละ เวทนาใดที่เกิดเพราะผัสสะนั้น (ในกรณีนี้คือ) อกุทขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอกุทขมสุขเวทนา เวทนานั้นย่อมดับ ย่อมสงบไป

พุทธศาสนาเกิดขึ้นมาเพื่อทำให้รู้จักสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรได้รับ การที่พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาในโลกนี้เพื่อทำให้รู้จักสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้เข้าถึงหรือได้รับ ศาสนาอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วก่อนพุทธศาสนาก็ล้วนแต่พยายามที่จะตอบปัญหาว่าเกิดมาทำไมอย่างเดียวกันหมด คือว่ามนุษย์เกิดมาเพื่ออะไรที่ดีที่สุดด้วยกันทั้งนั้น จึงได้บัญญัติความอิมเอบด้วยกามคุณเป็นสวรรค์ว่าเป็นสิ่งสูงสุด

^๑ อ่างแล้ว, พุทธทาสภิกขุ, เหนือวิทยาศาสตร์, หน้า ๓.

^๒ อภิสมขสังยุตต์ นิทาน. ตี. ๑๖/๑๑๖/๒๓๕,

บ้าง และบัญญัติความสุขที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณเป็นความสุขที่บริสุทธิ์อย่างพรหมโลกว่าเป็นสิ่งสูงสุดของมนุษย์บ้าง กระทั่งมีลัทธิที่สอนว่าเกิดมาเพื่อหาความสุขจากความรู้สึก (เวทนา) ที่ว่าไม่มีอะไรเลยดังนี้ก็ยังยั้งมี กระทั่งความมีอาการเหมือนกะว่าเป็นอยู่ก็ไม่ใช่ ดายแล้วก็ไม่ใช่ คือไม่มีสติปัญญาในสิ่งใดหมด เกิดความสุขขึ้นมาจากภาวะอย่างนี้ก็บัญญัติว่าเป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์จะพึงได้พึงถึงก็ยังมีและสูงสุดกันอยู่เพียงเท่านี้ในยุคพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงชวนขอศึกษาตามสำนักต่าง ๆ จวบจนทั่ว ก็ได้รับคำสอนสูงสุดเพียงเท่านี้ พระองค์มีปัญญามากพอที่จะไม่เห็นว่าเป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จะถึง จึงได้ทรงค้นต่อไปตามวิถีทางของพระองค์เอง จึงได้ตรัสรู้สิ่งที่ดับทุกข์สิ้นเชิงที่เรียกว่านิพพานนี้ขึ้นมา แม้ว่าสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ๆ นี้เขามีพูดกันอยู่ก่อนพุทธกาลแต่ความหมายของคำว่านิพพานในลัทธิอื่น ๆ ไม่เหมือนกับความหมายของคำว่านิพพานในพุทธศาสนา ดังเช่นบางลัทธิบางศาสนาในครั้งพุทธกาล ถือเอาความถึงที่สุขของกามารมณ์ว่าเป็นนิพพานและเรียกชื่อนิพพานอย่างนี้ก็มี นี่เป็นการชี้ให้เห็นว่าคำพูดนั้น ไม่น่า มันต้องถือเอาความหมายเป็นเกณฑ์ ถ้าถือว่าเกิดมาเพื่อได้นิพพาน ก็ต้องเป็นนิพพานตามหลักของพุทธศาสนา อย่าได้เป็นนิพพานตามหลักของลัทธิอื่น เช่นความสมบูรณ์ของกามารมณ์เป็นนิพพาน หรือเอาความสุขอันเกิดจากสมบัติขั้นสูงสุดว่าเป็นนิพพานดังนี้เป็นต้น

๒.๑ ที่มาของเวทนา^๑

อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเต อธิคฺคฺหาติ ปญฺหิโต แปลว่าผู้เป็นบัณฑิตนั้นย่อมถือเอาอรรถทั้งหลายทั้งสองด้านได้

อตฺถากิสมฺมยิโร ปญฺหิโตติ ปวฺจจติ แปลว่าเป็นคนฉลาดรู้พร้อมซึ่งอรรถทั้งหลายแล้วเขาก็เรียกว่าเป็นบัณฑิต นี่เป็นหลักทั่ว ๆ ไป ที่จะใช้ในทางธรรมะขั้นสูงก็ได้ ขั้นต่ำก็ได้ แม้จะใช้กับเรื่องภาษาพูดก็ได้ เพราะมีคำจำกัดชัดอยู่ว่า อุโภ อตฺเต คือ ซึ่งความหมายทั้งสอง หรือซึ่งอรรถะทั้งสองถ้าเป็นคนฉลาดต้องถือเอาความหมายหรืออรรถะได้ทั้งสองฝ่ายหรือสองอย่างไม่ใช่ถือเอาได้แต่อย่างเดียวเช่นถือเอาแต่ในความหมายในทางภาษาคนได้ แต่ไม่ถือเอาความหมายในทางภาษาธรรมะได้ อย่างนี้ก็ต้องเรียกว่ามิใช่บัณฑิต ไม่ใช่คนฉลาด เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า ถ้าเป็นคนฉลาดต้องถือเอาอรรถะทั้งหลายได้ทั้งสองฝ่ายนั่นเอง เราต้องเป็นคนไม่ประมาท ขยันศึกษาถือเอาอรรถะทั้งสองฝ่ายให้ได้ คือทั้งฝ่ายภาษาคนและฝ่ายภาษาธรรม

ท่านบอกว่า ต้องรู้จักแยกแยะระหว่างภาษาคน-ภาษาธรรม เพราะคนในยุคปัจจุบันจมมุดอยู่ในโลกเหมือนนอนจมอยู่ในคู จึงรู้แต่ภาษาคนไม่รู้ภาษาธรรมเพราะว่ามีวมอยู่แต่

^๑ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมะคู่ชีวิต, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๕๓.

ในโลกเหมือนไส้เดือนจมอยู่ในดิน เหมือนปลาจมอยู่ในน้ำ เหมือนนกไม่เห็นฟ้า ดังนั้นคนจึงไม่รู้ภาษาธรรม คนรู้แต่ภาษาคนเลยฟังภาษาธรรมไม่ถูก

เนื่องด้วยคนเราโดยมากรู้แต่ภาษาธรรมาคือภาษาชาวบ้านพูด หรือเรียกว่าภาษาคนธรรมดา ไม่ค่อยจะรู้ภาษาธรรมะและไม่เคยคิดว่ามีภาษาอีกภาษาหนึ่งซึ่งแตกต่างแทบจะตรงกันข้ามก็มีนั่นเป็นภาษาธรรมะ เช่น คำว่า โลก ในภาษาคนนั่น หมายถึงแผ่นดิน ตัวโลกนี้ จะแบนหรือกลมก็ตาม หมายถึงตัวโลกแผ่นดินนี้ ส่วนคำว่า โลก ในภาษาธรรมนั้น หมายถึงนามธรรมหรือคุณธรรมหรือคุณสมบัติที่มีประจำอยู่ในโลก เช่นความทุกข์ ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์เป็นต้นเหล่านี้เป็นคุณสมบัติประจำในตัวโลก ในภาษาธรรมะจึงกล่าวว่าโลกก็คือความทุกข์ ความทุกข์ก็คือโลก เพราะฉะนั้นในภาษาของพระพุทธเจ้าหรือภาษาธรรมนั้นคำว่าโลก หมายถึงความทุกข์ ทุกข์กับโลกเป็นตัวเดียวกัน

คำว่า **ชาติ** หรือ **ความเกิด** ในภาษาคนนั่น หมายถึง การคลอดจากท้องแม่คนหนึ่งก็คลอดทีเดียวเท่านั้น แล้วก็อยู่ไปจนกว่าจะตายเนาเข้าโลงความเกิดมีครั้งเดียว เกิดจากท้องแม่อย่างนี้เป็นความเกิดหรือชาติตามภาษาคน ส่วนคำว่า **ชาติหรือความเกิด** ในภาษาธรรมนั้น หมายถึงความเกิดแห่งความรู้สึก (เวทนา) ว่า ตัวฉันหรือตัวกู ก็ตามที่เกิดขึ้นมาครั้งหนึ่ง ๆ ในจิตใจของคนเราเป็นประจำวัน คนธรรมดาเกิดได้มากครั้ง ถ้าเป็นคนดีก็เกิดได้น้อยครั้ง ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็ยิ่งเกิดน้อยลงไปอีกกระทั่งไม่เกิดเลย เมื่อใดเกิดความรู้สึก (เวทนา) ว่า ตัวฉันอย่างนั้นอย่างนี้เร้า ๆ ขึ้นมาในใจ กระทั่งเป็นตัวกูขึ้นอย่างนั้นอย่างนี้ นี้ก็เรียกว่าตัวฉันหรือตัวกูเกิดขึ้นมาคราวหนึ่งเรียกว่าความเกิดหรือชาติ ฉะนั้นคำว่า ความเกิดในภาษาธรรมนั้นหมายถึง เกิดแห่งความรู้สึก (เวทนา) ว่าตัวฉันหรือตัวกู ความเกิดในภาษาคนนั่นหมายถึงเกิดจากท้องแม่

คำว่า **ความตาย**^๑ ในภาษาคน หมายถึงตายชนิดที่จะต้องเอาใส่โลงไปเผาไปฝัง แต่ **ความตาย**ในภาษาธรรม หมายถึงความสลายแห่งความรู้สึก (เวทนา) ก็คือความรู้สึก (เวทนา) ที่เกิดขึ้นว่าเป็นตัวกู ของกู นั้นแหละมันสลายลงไปนี้เรียกว่าความตายในภาษาธรรมะคำว่า **ชีวิต**ในภาษาคน หมายถึงสิ่งที่ยังไม่ตาย ยังเป็นได้ ยังเดินได้ ยังเดินได้ ยังกินอาหารได้ เป็นต้น ภาษาที่ละเอียดที่สุด เช่น ภาษาชีววิทยาหมายถึงความเป็นอยู่ได้ของ nucleus ของ cell เซลล์หนึ่ง คือprotoplasm นั้นยังสดอยู่ยังเจริญอยู่ก็เรียกว่า “ชีวิต” อย่างนี้ก็ยังเป็นภาษาวัตถุหรือภาษาคนมากขึ้น

ส่วนคำว่า **ชีวิต** ในภาษาธรรมะนั้น ต้องหมายถึง สภาวะที่ไม่รู้จักตายจริง ๆ คืออสังขตธรรมคือนิพพาน หรือชีวิตนิรันดรจริง ๆ จึงจะเรียกว่าชีวิต เมื่อใดพูดว่าชีวิต ภาษาคนก็หมายถึงชีวิตอย่างที่เขารู้ ๆ กันอยู่ เมื่อใดพูดถึงชีวิต ภาษาธรรมก็หมายถึงภาวะที่ไม่รู้จักตาย เพราะมันไม่มี

^๑ พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคน-ภาษาธรรมะ, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓-๒๐.

ความเกิด มันจึงไม่มีความตาย จึงได้แก่ อสังขตธรรมทั้งหลายที่เราเรียกกันว่า นิพพานเป็นหรือในที่อื่น หรือในศาสนาอื่น เขาอาจจะเรียกว่าชีวิตนิรันดร เป็นชีวิตที่ไม่รู้จักดับอีกต่อไป เป็นชีวิตพระเจ้า นั่นแหละจึงจะเป็นชีวิตจริง หรือชีวิตในภาษาธรรมะ

๒.๒ เนื้อเรื่องและสาระสำคัญโดยย่อ^๑

๒.๒.๑ ความเกิดขึ้นของเวทนา

ในกรณีความเกิดขึ้นแห่งเวทนา^๑ พระพุทธเจ้าตรัสถึงลงไปถึงผัสสะ ผัสสะคือสิ่งที่ทำให้เกิดเวทนา จะพูดว่าผัสสะก็ได้ พูดว่าเวทนามาก็ได้ เพราะว่าเมื่อมีผัสสะแล้วก็ต้องมีเวทนา เวทนานั้นต้องมีชื่อว่าสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดมาจากผัสสะ สัมผัสทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง คือไปสัมผัสที่อารมณ์อะไรเข้า หลังจากสัมผัสแล้วก็ต้องมีเวทนา ฉะนั้นเวทนาจึงมีชื่อไปตามผัสสะว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดมาจากโสตสัมผัสคือหู เวทนาที่เกิดมาจากฆานะสัมผัสคือจมูก เวทนาที่เกิดจากชีวหาสัมผัสคือรสเวทนาที่เกิดมาจากกายสัมผัสคือผิวหนังเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัสคือความรู้สึกนึกคิดทั้งหมดนี้เรียกว่าเวทนาทั้งนั้น

สรุปว่า เวทนาเกิดมาจากผัสสะคือการกระทบของอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน แล้วจึงเกิดเวทนาขึ้น หมายถึงความรู้สึกที่เราจะต้องรู้สึกกันวันละหลาย ๆ ครั้ง

๒.๒.๒ องค์ประกอบของเวทนา

เวทนามันมาจากการกระทบของอายตนะ อายตนะคืออายตนะมี ๒ อย่างคือ อายตนะข้างในเรียกว่าโลกข้างในอย่างหนึ่ง อายตนะข้างนอกเรียกว่าโลกข้างนอกอย่างหนึ่ง อายตนะภายในที่เรียกว่าโลกข้างใน ก็คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่างนี้ ที่มันอยู่ข้างในสำหรับจะรู้สึก อายตนะภายนอกที่เรียกว่าโลกข้างนอกก็คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ๖ อย่างนั้น สิ่งของมันจะมากระทบก็คือโลกข้างนอก รูป โลกข้างนอกก็คู่กับตาที่เป็นโลกข้างใน เสียงก็คู่กับหู จมูกก็คู่กับกลิ่น ลิ้นก็คู่กับรส สัมผัสผิวหนังก็คู่กับกาย ความรู้สึกในใจก็คู่กับใจนี้ นี่โลกข้างนอกกับโลกข้างในนี้ มันจะเป็นต้นต่อของสิ่งที่เรียกว่าเวทนา ดังพระบาลีว่า เมื่อรูปกระทบกับตา หรือตากระทบกับรูปก็จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้นคือวิญญาณทางตาเกิดขึ้น สรุปเวทนาประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือตา คือรูป คือจักขุวิญญาณ หมายความว่า การประจวบกันของสิ่งทั้ง ๓ นี้ คือ ตา กับ รูป กับ จักขุวิญญาณ นี้เรียกว่า ผัสสะ เมื่อมีผัสสะแล้วมี เวทนา

^๑ อ้างแล้ว, พุทธทาสภิกขุ, เหนือวิทยาศาสตร์, หน้า ๒-๖๘.

๒.๒.๓ ความสำคัญของเวทนา

ปฐมเทศนาธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นครั้งแรกแก่นักบวชรูปนั้นชื่อธรรมจักรหรือธรรมจักรกัปปวัตตสูตร หมายความว่า ทรงประกาศธรรมนี้ อันเป็นเสมือนล้อรถ ให้หมุนไปตลอดโลก เพื่อความสุขสวัสดิ์ของหมู่ชนทั้งหลาย ใจความในพระธรรมเทศนานั้นมีว่า ผู้บำเพ็ญเพียรไม่ควรดำเนินชีวิตตามลักษณะที่ผิดซึ่งพระองค์ทรงดำเนินมาแล้วแต่หันหลัง ๒ แบบ คือ

๑) **กามสุขัลลิกานุโยค** ได้แก่ การหมกมุ่นอยู่ในสุขของผู้แสวงหากามคุณ (สุขเวทนา)

๒) **อตฺตกิลมณานุโยค** ได้แก่ การยอมตนให้ทรมานด้วยความทารุณต่อร่างกาย (ทุกขเวทนา)

ทางที่ถูกที่ควรดำเนินคือมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ทางดำเนินชีวิตอันเป็นทางสายกลาง เป็นไปอย่างพอเหมาะพอดี เป็นการดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ เป็นที่สุด

ปฐมเทศนาที่รู้จักกันในนามของธรรมจักรกัปปวัตตสูตรนั้น เริ่มต้นของเทศนาธรรมโดยปฏิเสศการสุดโต่งสองทาง เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค และอตฺตกิลมณานุโยค พระพุทธองค์ได้ทรงเสนอทางสายกลางเรียกว่า มรรคมีองค์แปด หรือมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่ดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง ไม่เอนเอียงไปทางหมกมุ่นด้วยกามสุข หรือเอนเอียงไปทางบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน การหมกมุ่นอยู่กับกามสุข คือหลงผิด คิดว่าร่างกายเป็นตนหรืออัตตา การบีบคั้นทรมานตนเองให้เดือดร้อน คือหลงผิด คิดว่าจิตเป็นตนหรือนิรัตตา อันที่จริงแล้วทั้งกายและจิตต่างก็อาศัยพึ่งพากันด้วยมัชฌิมาปฏิปทา และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนัตตา^๑ หรือเป็นวิธีการวิธีหนึ่งในการลูเข้าสู่องค์มรรคคือการพิจารณา อนัตตา^๒

มนุษย์ในยุคโบราณตลอดถึงยุคปัจจุบัน ต่างก็พัฒนาแนวความคิดอยู่บนรากฐานของเวทนา หมายถึงว่าวิวัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบันนั้นตลอดออกมาจากเวทนา เวทนาของคนในยุคโบราณพอจะกำหนดได้ดังนี้คือ

- ความไม่รู้เหตุผลตามเป็นจริงของธรรมชาติ
- รู้สึกกลัวต่อสิ่งที่ตนไม่รู้
- รู้สึกเกรงกลัวต่ออำนาจลึกลับ
- รู้สึกกลัวความทุกข์ และรู้สึกกลัวต่อความตายเป็นที่สุด”

^๑ สิริวิรุณ, อะเมซิ่งปรมัตถธรรม, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๑.

^๒ สิริวิรุณ, อนัตตากับชีวิตที่ทันสมัย, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๒๕.

- ความรู้สึกต่างๆเหล่านี้เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนกลายเป็นทฤษฎี

สรุปว่า เวทนาในฐานะเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด สิ่งแรกที่สุดและสำคัญที่สุด คือเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่างที่ควรจะทราบ หมายถึงว่าจะต้องรู้จัก ต้องเข้าใจ ต้องรู้สึกด้วยจิตใจ รู้จักมันอยู่ด้วยจิตใจในสิ่งนั้น ๆ โดยเฉพาะ สิ่งๆเดียวที่ว่ามี ซึ่งมันเป็นทั้งหมด เป็นทั้งเหตุเป็นทั้งผล แล้วก็ของเรื่องพุทธศาสนาทั้งหมด ที่เราจะศึกษาเล่าเรียน สิ่งนั้นท่านเรียกว่า “เวทนา” (Feeling)

เมื่อมาพิจารณาเกี่ยวกับพุทธภาษิตทั้งหลาย ก็พบที่พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า สิ่งนี้เป็นต้นเหตุ เป็นต้นเรื่องอะไรทั้งหมดที่จะต้องรู้จัก ถ้ารู้จักสิ่งนี้ดี ก็จะเป็นเหตุให้รู้จักสิ่งอื่นทั้งหมด และถ้ารู้จักสิ่งนี้ก็จะรู้จักธรรมในลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์ คือไม่ต้องพึ่งพาอาศัยฝากไว้กับความเชื่อ เชื่อนั่นเชื่อนี่ ซึ่งมันไม่ใช่หลักวิทยาศาสตร์

วิทยาศาสตร์ในที่นี้ หมายถึงเรื่องที่มีมันประจักษ์แก่จิตใจ วิทยาศาสตร์ทางวัตถุ มันก็ประจักษ์แก่เครื่องทดลองทางวัตถุ นี่วิทยาศาสตร์ทางจิตใจ ก็ต้องหมายถึงสิ่งประจักษ์แก่ **ความรู้สึก** โดยไม่ต้องใช้เหตุผลอย่างอื่น หรือไม่เชื่อตามผู้อื่น นอกจากความรู้สึกที่มันรู้สึกอยู่จริง

หลักธรรมะที่เป็นตัวพุทธศาสนาที่แท้จริงคือเป็นไปตามหลักที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ทั้งฝ่ายร่างกายและฝ่ายจิตใจ ฝ่ายร่างกายนั้นไม่สู้มีความสำคัญเท่าไรนัก คือเป็นเหมือนกับภาชนะที่รองรับเรื่องทางจิตใจ เรื่องทางจิตใจถือเป็นเรื่องสำคัญมากกว่า ในการที่จะต้องศึกษาค้นคว้าและปฏิบัติ

คำว่า เวทนา คือ **ความรู้สึก** ที่เราจะต้องรู้สึกตรงกับภาษาอังกฤษว่า Feeling แปลว่ารู้สึกเฉย ๆ สำหรับในทางพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ ๑. สุขเวทนา ๒. ทุกขเวทนา ๓. อทุกขมสุขเวทนา หมายความว่า เวทนา ที่ทำให้รู้สึกเป็นสุข เวทนาที่ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์ และเวทนาที่ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์

๒.๒.๔ ลักษณะทั่วไปของเวทนา

ในชีวิตประจำวัน มีเวทนาอยู่ ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑. รู้สึกพอใจ รู้สึกชอบใจ รู้สึกสบาย รู้สึกชื่นใจ เรียกว่า **สุขเวทนา**

๒. รู้สึกไม่พอใจ รู้สึกไม่ชอบใจ อึดอัด ขัดเคือง เป็นทุกข์ เคืองร้อน เรียกว่า **ทุกขเวทนา**

๓. ถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ไม่ชัดเจนไปว่าสุขหรือทุกข์ แต่ยังเป็นความรู้สึกที่มีผลแก่จิตใจ มีอิทธิพลแก่จิตใจ ในทางให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น คือสงสัย สนใจ หรือหวังอะไรอยู่ในเวทนาชนิดนี้ แต่มันไม่ชัดเจนไปว่าสุขหรือทุกข์นี้ เรียกว่า **อทุกขมสุขเวทนา**

สุขเวทนามีลักษณะที่เป็นสุข ทุกขเวทนามีลักษณะที่เป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนา มีลักษณะที่ไม่อาจจะกล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ หมายความว่า เวทนาคือความรู้สึก ถ้าความรู้สึกเป็นสุข พอใจยินดี ชื่นอก ชื่นใจก็เรียกว่า **สุขเวทนา** สุขเวทนามันเพิ่มให้เกิดนิสัยสันดานที่จะรัก แต่ถ้าความรู้สึกไม่พอใจ อึดอัด ขัดเคืองใจ ทรมานเป็นทุกข์นี้เรียกว่า **ทุกขเวทนา** ทุกขเวทนามันเพิ่มนิสัยสันดานที่จะเกลียด โกรธ ส่วนความรู้สึกที่มีผลแก่จิตมีอิทธิพลแก่จิตใจคือสงสัย สนใจ หรือ หวังอะไรในเวทนาชนิดนี้แต่ไม่ชัดเจนไปว่าสุขหรือทุกข์นี้เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามันเพิ่มนิสัยสันดานในที่จะสงสัย ลังเลตลอดเวลา รวมความว่า สุขเวทนาเกิดขึ้นที่ไร มันจะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโลภ ความอยากได้ ความกำหนด ทุกขเวทนาเกิดขึ้นที่ไร จะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโกรธ ความประทุษร้าย อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นที่ไร จะเพิ่มนิสัยสันดานแห่งความโง่ ความหลง ความมัวเมา ความมีคบอด

สรุปว่า เวทนามีการเสวยหรือเสวยอารมณ์เป็นลักษณะอยู่ ๓ ประการได้แก่

๑. **กามตัณหา** คือความรู้สึกที่ใคร่ที่จะได้วัตถุที่อร่อย ๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและทางใจ รวมทั้งใคร่ที่จะได้เกิดหรือได้อยู่ในท่ามกลางสิ่งเหล่านั้น
๒. **ภวตัณหา** คือความรู้สึกที่ใคร่จะได้เป็นหรือใคร่ที่จะได้มีสถานะเช่นนั้นเช่นนี้ตามที่มันพอใจ อยากในเกียรติยศที่โลกนิยมกันว่าสูงเป็นเจ้าพระยาหรือประธานาธิบดี ซึ่งทำให้ภาคภูมิใจ
๓. **วิภวตัณหา** คือความรู้สึกที่รักใคร่ที่จะไม่ให้มีหรือไม่ให้เป็นอยู่ในลักษณะหรือสถานะเช่นนั้นเช่นนี้ที่ตนไม่ชอบ แต่ก็ไม่อยากดับสนิทไป เมื่อบุคคลกำลังเสวยอารมณ์ร้ายอยู่ไม่ถูกใจ เกิดความรู้สึกว่าตัวเราเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้หรือเป็นตัวกูที่ร้ายไปตามอารมณ์ ส่วนในขณะที่เสวยอารมณ์ดีนั้นก็มีความรู้สึกที่ตัวเราเป็นอย่างนั้น ตัวเราเป็นอย่างนี้ไปตามเรื่องของการเสวยอารมณ์ดี อารมณ์ทุกชนิดเป็นเหตุให้เกิด “ตัวเรา ของเรา” ได้เท่ากัน รวมความว่า ทั้ง ๓ ชนิด เป็นเหตุและเป็นทั้งผล สิ่งนี้เป็นต้นต่อของทุกอย่าง ถ้าจะมองกันในแง่ของการที่เป็นเหตุ เวทนานี้เป็นเหตุให้เกิดอะไรอีกมากมาย เกิดความคิด เกิดความเห็นผิด เกิดความเห็นถูก ทิฏฐิต่าง ๆ ทุกชนิดนี้ก็เกิดมาจากเวทนา ทุกข์หรือความคับทุกข์อะไรก็เกิดมาจากเวทนา นี่เป็นในฐานะที่มันเป็นผลขึ้นมาเป็นความทุกข์

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า เรื่องอริยสัจนั้นเป็นเรื่องที่พูดไว้สำหรับคนที่มีเวทนา สำหรับสัตว์ที่มี เวทนา ถ้าสัตว์เหล่าใดไม่มีเวทนา หมายถึงว่า ถ้าสัตว์เหล่าใดไม่มีสิ่งที่เรียกว่า เวทนา ไม่จำเป็นที่ต้องเรียน ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ เรื่องอริยสัจ

๒.๒.๕ เวทนาในอริยสัจ ๔

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เรื่องอริยสัจทั้ง ๔ นั้น ตรัสไว้ บัญญัติไว้สำหรับสัตว์ผู้มีเวทนา ที่นี้สัตว์ไหนบ้างที่จะไม่มีเวทนา ทุกสัตว์จะต้องมีเวทนา แต่พระองค์ตรัสเน้นย้ำลงไป

ว่ากำลังมีเวทนาอยู่ ในระยะเวลาระยะเวลาที่มีเวทนาอยู่ พระองค์ท่านตรัสเรื่องอริยสังข์สำหรับคนนั้น เพราะมีเวทนาที่เป็นทุกข์อยู่ คือทุกข์อริยสังข์ เมื่อเขามีทุกข์เวทนาอยู่นั้น ซึ่งมันต้องเป็นเวทนาที่มาจากตัณหา คือ สมุทัยสังข์ เพราะว่าเวทนานั้นให้เกิดตัณหาแล้วตัณหาพาให้เกิดทุกข์ ที่นี้สำหรับการดับทุกข์เสียให้ได้ก็ต้องดับตัณหาจะดับตัณหาได้ ต้องดับอำนาจของเวทนา มันจึงจะดับตัณหาได้ เวทนาหมดอำนาจตัณหาจึงจะดับ ตัณหาดับ ทุกข์จึงจะดับ เป็น ทุกขนิโรธ อริยสังข์ข้อสุดท้ายที่เรียกว่า อัญจกิมรรคทางแห่งความดับทุกข์นี้ ก็เพราะว่ามันเป็นเรื่องควบคุมเวทนาทั้งนั้น

องค์มรรคทั้ง ๘ องค์นี้ เป็นกฎเป็นแบบ หรือการปฏิบัติที่มันจะควบคุมเวทนา ไม่ให้ลุกขึ้นมา ไม่ให้เกิดขึ้นทำหน้าที่ หน้าที่นั้นก็คือทำให้สัตว์เป็นทุกข์ ฉะนั้นเมื่อมีเวทนาอยู่ เราจะเกี่ยวข้องกับอริยสังข์ทั้ง ๔ ตัวทุกข์นี้เป็นเวทนาอยู่ในตัวแล้ว ทุกข์นี้เกิดมาจากตัณหา คือความอยาก ตัณหาที่ต้องมาจากเวทนา มิได้มาจากที่อื่น ดับทุกข์ก็ดับตัณหา กล่าวคือ ดับอำนาจของเวทนา เมื่อเรากำลังที่ทุกข์เวทนาเราก็มีครบทั้งตัวทุกข์ และตัวเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อนั้นเราต้องการหาความดับทุกข์ เราก็เดินร่นที่จะหยุดตัณหาเสีย หรือว่าเมื่อมันไปจนสุดเหวี่ยงของมันแล้ว มันก็หยุดของมันเองเหมือนกัน มันจะทุกข์อย่างนั้นเรื่อยไปไม่ได้ มันก็ตายละ ถ้ามันทุกข์ไม่มีหยุด เรื่องเป็นทุกข์เป็นร้อน จะชนิดไหนก็ตาม ของใครก็ตาม พอสุดเหวี่ยงเข้า มันก็หยุด นั่นคือตัณหา อุปาทานที่เป็นต้นเหตุของความทุกข์นั้น มันจางคลายไปเอง ขณะนั้นเราก็รู้เรื่องที่ว่าตัณหาจางคลายไป ทุกข์มันก็ดับลง ถ้าว่าเราจะพิจารณาไปที่อริยสังข์ที่ ก็หมายความว่าพอเราเป็นทุกข์ขึ้นมา เราก็ต้องหาทางแก้ไขความทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องคิดไปให้ถูกต้อง คือมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง แล้วก็จะดับทุกข์ได้

มนุษย์ปัจจุบันไม่เห็นทุกข์ตามธรรมชาติจึงจับประเด็นปัญหาทุกข์ผิด ไปเพิ่มกำลังของมายา ยิ่งแก้ปัญหายิ่งเกิดทุกข์ และผลข้างเคียงเมื่อสมุทัยสังข์มีมากเข้าก็จะไม่เชื่อว่าความดับทุกข์มีอยู่จริงผลที่ตามมาคือไม่พัฒนามรรคสังข์ให้เจริญ การพัฒนาประเทศและสังคมตามรูปแบบเศรษฐกิจทุนนิยมจึงเต็มไปด้วยปัญหาออกแตก ปัญหาที่มองไม่เห็นทางแก้ ปัญหาเรื้อรัง จับปัญหาไม่ถูก ฯลฯ

สรุปว่า เรื่องอริยสังข์ทั้ง ๔ อย่างนี้ จะรู้จักได้จริง หรือศึกษาได้จริงก็เฉพาะเมื่อกำลังมีเวทนาอยู่ นั่นจึงกลายเป็นเรื่องที่ทรงบัญญัติไว้ สำหรับสัตว์ผู้มีเวทนาอยู่ เรื่องพุทธศาสนานี้ไม่มีเรื่องอะไร นอกจากเรื่องความดับทุกข์อย่างเดียว หรือขยายออกไปเป็นเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์ ๒ เรื่อง หรือขยายออกไปอีก ทุกข์นั้นแยกออกเป็น ๒ คือตัวทุกข์กับเหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์นั้นก็ ๒ คือความดับทุกข์กับวิธีที่จะให้ได้มาซึ่งความดับทุกข์ ก็กลายเป็น ๔ เรื่อง เป็นอริยสังข์สี่ขึ้นมาอย่างนี้ นี่คือทั้งหมดในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาทั้งหมดมีเพียง ๔ เรื่องนี้ ถ้าย่อก็เหลือ ๒ พระพุทธเจ้าท่านตรัส ๔ เสมอคืออริยสังข์ ๔ แต่ในบางแห่งนั้นพระองค์ตรัสแต่เพียง ๒

ระบุว่า เมื่อก่อนก็ตาม เดียวนี้ก็ตาม ฉันทุแต่เรื่องทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์ เรื่องอื่นไม่พูด แต่มัน ขยายออกไปได้เป็นแปดหมื่นสี่พันข้อ ตามสมมติกัน ถ้ามันมันเป็นแปดหมื่นสี่พันประเด็นจริง มัน ก็ไปรวมอยู่ที่คำว่า “เวทนา” ตัวพุทธศาสนาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องของบุคคลผู้มีเวทนา พระพุทธเจ้า ท่านตรัสไว้เช่นนั้น เรื่องตัวศาสนาแท้ ๆ ก็มีต้นเหตุมาจาก **สิ่งที่ร้ายกาจที่สิ่งหนึ่งคือเวทนา**

๒.๒.๖ เวทนาในนิรณ ๕

ปัญหาต่าง ๆ คำสอนต่าง ๆ หลักต่าง ๆ นี้มันจะตั้งต้นขึ้นมาจากสิ่งที่เรียกว่า เวทนา จำพวกที่เรียกว่ากิเลสทั้งหลายที่เป็นตัวกิเลส ความรู้สึกที่ เป็นแต่เพียงทิวจิตความเห็นที่ดี ล้วนแต่ มาจากเวทนา กิเลสที่เป็นต้นบทแม่บทของกิเลสทั้งหมด ก็คือตัวกิเลสที่มีชื่อว่าอวิชชา ที่นี้อวิชชา มาจากเวทนาอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า อวิชชามีนิรณเป็นอาหาร อวิชชามีนิรณเป็น อาหาร

คำว่า **นิรณ** หมายถึงเครื่องห่อหุ้มจิต คือกลุ่มรุมจิต คำว่า **นิรณะ** แปลว่ากั้นหรือบัง เหมือนฝาเรือน ฝาเรือนนี้ก็มีความหมายเหมือนกับนิรณ มันกั้นบังสิ่งต่าง ๆ ไว้ อันนี้เป็นเครื่อง กั้นบังจิตไว้ จิตเลยส่องแสงสว่างตามธรรมชาติของจิตไม่ได้ กางขวาง ปิดบัง มีชื่อเรียกอย่างว่า นิรณูปกิเลส มีอยู่ ๕ อย่าง คือ

๑. **กามฉันทะ** คือสิ่งที่มากลุ่มรุมจิตให้จิตกลุ่มอยู่ด้วยความรู้สึกที่เป็นกามารมณ์
๒. **พยาบาท** คือความรู้สึกที่มากลุ่มรุมจิตทำให้จิตกลุ่มอยู่ด้วยความรู้สึก ที่เรียกว่า พยาบาทคือ โกรธ ไม่ชอบ อึดอัด ขัดเคือง ริษยา อาฆาต
๓. **ถีนมิททะ** คือความรู้สึกที่มากลุ่มรุมจิตทำให้จิตเต็มไปด้วยความรู้สึกที่เป็นไป ในทางแพบ ถีนะแปลว่า ง่วงเหงา มิททะ แปลว่า เชื่องซึม หดหู่ ละเหยใจ
๔. **อุทธัจจกุกุจจะ** แปลว่า ฟุ้งเฟ้อ อุทธัจจะ แปลว่า ฟุ้งซ่าน กุกุจจะ แปลว่ารำคาญ รวมความว่าอุทธัจจกุกุจจะก็คือความฟุ้งซ่าน ความรำคาญ
๕. **วิจิกิจฉา** แปลว่าความสงสัย ความลังเล หรือแปลว่าความรู้สึกไม่แน่ใจลงไป ได้ ไม่มีศรัทธา ไม่มี ความแน่ใจอะไรลงไปได้ หมายถึงว่าอยู่ด้วยความลังเล สงสัย มีคมัว สลัว มี จิตใจที่ไม่แจ่มแจ้งแน่นอนอนชัดเจนนี้ลักษณะอย่างนี้เรียกว่าวิจิกิจฉา

สรุปความว่า เหตุปัจจัยที่สำคัญ ก็คือสิ่งที่เรียกว่า เวทนา เพราะว่าเวทนาทำให้เกิดนิรณ หรือเมื่อเกิดนิรณอยู่ย่อมมีเวทนา เมื่อมีนิรณ ๕ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ เมื่อนั้นจะเป็น เวทนาที่ทำให้จิตโง่งไปตามนั้น เรียกว่ากามฉันทะกลุ่มรุมจิต จิตก็โง่งไปตามแบบกาม พยาบาทกลุ่ม รุมจิต จิตก็โง่งไปตามแบบของความไม่ชอบ ความประทุษร้าย ถีนมิททะกลุ่มรุมจิต จิตก็ไปทางที่จะ

แพบ จะเหี่ยวแห้ง เสร้าโศก ละเหี่ยละห้อย อุทฺธจกุกุจ เข้ามาครอบงำจิต ก็โง่ไปทางฟุ้งซ่าน
วิจิติจนา ครอบงำจิต จิตก็โง่ไปทางที่ไม่รู้ว่าจะทำอะไร ไม่รู้ว่าจะเอาอะไร ไม่รู้ว่าจะทำอะไร

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “**อวิชขามีนิรณเป็นอาหาร**” นิรณมาจากเวทนา ฉะนั้นเวทนาจึง
เป็นตัวที่ทำให้เกิดอวิชา

ที่นี้ขยายความออกไปถึงทัญญู ทัญญูที่เป็นมิจฉาทัญญู ที่เป็นสัมมาทัญญูก็ตาม ก็เป็นอาศัย
สิ่งทีเรียกว่า เวทนา จึงเกิดขึ้น

๒.๒.๗ เวทนาในทัญญู

คำว่า **ทัญญู** แปลว่า **ความเห็น** ความเห็นก็เป็นสังขาร คือมีปัจจัยปรุงแต่ง ด้วยเหตุนี้เอง
ความเห็นจึงเปลี่ยนแปลงได้ วันนี้มีความเห็นอย่างนี้ พรุ่งนี้มีความเห็นอย่างอื่น หรือถูกอบรมสั่ง
สอนมาในลักษณะหนึ่งมันมีความเห็นอย่างหนึ่งถ้าถูกอบรมสั่งสอนมาในลักษณะอื่นมันก็มี
ความเห็นเป็นอย่างอื่น เมื่อเราพิจารณาดูให้เห็นมันชัด ๆ ว่า เวทนาเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก
เป็นต้น มันทำให้เราเกิดความรู้สึกอันหนึ่ง ซึ่งมันมีความหมายไปในทำนองว่า นี่คืออะไร? นี่มันคือ
อะไร? หรือนี่คืออะไร? หนักเข้า หนักเข้า มันก็สรุปเป็นความเห็นอันหนึ่งว่า นี่คืออะไร? นี่คือ
อย่างไร? มิจฉาทัญญู คือความเห็น เช่นว่า ตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิด โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง
โลกมีที่สิ้นสุด หรือไม่มีที่สิ้นสุด มิจฉาทัญญูต่าง ๆ ทีรู้จักชื่อกันถึง ๖๒ ทัญญูนั่นเอง มิจฉาทัญญู
ทั้งหมด ก็มาจากเวทนา หากแต่ว่ามันมาลึก มานาน มาไกล ฉะนั้นเวทนาเป็นสิ่งที่ให้เกิดความรู้สึก
ถ้าไม่มีเวทนา ไม่มีความรู้สึก ทีจะรู้สึกต่ออะไร ว่าอย่างไร อะไร ว่าอย่างไร

คนที่บัญญัติทัญญูทีแรกว่าตายแล้วเกิด หรือตายแล้วไม่เกิดนี้ ความรู้สึกอย่างนั้น มันก็มา
จากเวทนาทีมีเป็นประจำ เวทนาทีเป็นเหตุให้พอใจ ให้ยึดถือเอานี้ ให้ยึดมั่นถือมั่นเอาเป็นของเรานี้
มันทำให้เกิดความคิดหรือความเห็นว่า อะไรทีเราควรจะทำ ผลของการทีเราแสวงเวทนาเข้ามา
มากเข้า มากเข้า มันจะปรุงขึ้นเป็นความคิดความเห็นอันหนึ่งว่า “อะไรคือสิ่งที่เราควรจะทำ”
“อะไรคือสิ่งที่เราสั่นหัวไม่ยอมเอา” ความรู้สึกอันนี้ จะมาจากเวทนาทั้งสิ้น เพราะว่า ไม่มีอะไรที
จะมากครอบงำจิตคนได้้นอกจากเวทนา เวทนาทีซ้าซาก ๆ มันจะค่อย ๆ แยกตัวออกไปว่าอันนี้เราจะ
เอา อันนี้เราจะไม่เอา ทีนี้คนพวกหนึ่งจะมีความคิดทำนองว่า ความเห็นทีว่าตายแล้วเกิดนี้เราจะเอา
ความเห็นทีว่าตายแล้วไม่เกิดเราไม่เอา เขาจึงมีทัญญูว่า “ตายแล้วเกิด”

พวกอื่นตรงกันข้ามเวทนามันคอยทำให้เขาลำบาก ยุ่งยาก หรือมีลักษณะอย่างอื่น พวก
นั้นก็ชอบไปในทัญญู ความคิดเห็นทีว่า เราจะเอาอย่างว่า “ตายแล้วไม่เกิด”

มิจฉาทัญญูว่า “ตายแล้วเกิด” หรือมิจฉาทัญญูว่า “ตายแล้วไม่เกิด” นี้ มันมาจากสิ่งที่
เรียกว่า เวทนา มีมารู้สึกแก่จิตอย่างซ้าซาก

แต่ในกรณีอย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสถึงลงไปถึงผัสสะ ผัสสะคือสิ่งที่ให้เวทนาเกิด เราจะพูดว่าผัสสะก็ได้ พูดว่าเวทนาก็ได้ เพราะว่าเมื่อผัสสะแล้วก็ต้องมีเวทนา เวทนานั้นต้องมีชื่อว่า สัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดมาจากผัสสะ สัมผัสทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง คือไปสัมผัสที่อารมณ์อะไรเข้า หลังจากสัมผัสแล้วก็ต้องมีเวทนา ฉะนั้น เวทนาจึงมีชื่อไปตามผัสสะถึง ๖ ชนิด คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสคือตา
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัสคือหู
๓. ฉานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากฉานะสัมผัสคือจมูก
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัสคือลิ้น
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากกายคือผิวหนัง
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัสคือใจ

บางทีพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้คำว่า “ผัสสะ” บางทีทรงใช้คำว่า “เวทนา” เป็นตัวเรื่อง ตัวการตัวที่จะทำให้เกิดอะไรยุ่งยากลำบากนี้ แต่เดี๋ยวนี้เราเรียกว่าเวทนา เพราะมันแน่นอนกว่า มันเป็นความรู้สึกที่ทำให้สุขหรือทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ เวทนาอย่างไรทำให้เราเกิดความคิด ขึ้นมาอย่างไร นักเข้าก็เป็นทฤษฎีของเรา เรามีความคิดเห็นอย่างนั้น เราก็เลยไม่เห็นอย่างอื่น ไม่ยอมเห็น ไม่ยอมเชื่อ ฉะนั้นจึงเกิดทฤษฎีต่าง ๆ เช่น ตายแล้วเกิด ตายแล้วไม่เกิด หรือเกิดบ้างไม่เกิด บ้าง แล้วก็ตายแล้วสูญ ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง นี่มันเกี่ยวข้องกันทั้งหมดว่าสิ่งต่าง ๆ แน่แน่นอน ยั่งยืน สิ่งต่าง ๆ ไม่แน่นอน ไม่ยั่งยืน ความเห็นเหล่านี้ ประมวลมาจากความรู้สึกที่เรียกว่า เวทนา

ตรงนี้บางท่านอาจจะคิดว่า “ความเห็น” นี้มาจากการที่เราศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนหรือ มหาวิทยาลัยเรื่อย ๆ มา เราจึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ นั่นแปลว่ารู้ตื่นเกินใจไป คือรู้ไม่ลึกลงไปถึงว่า สิ่งที่เราได้ยินได้ฟังนั้น มันทำให้เกิดเวทนา ที่เราศึกษาเล่าเรียนโรงเรียนและมหาวิทยาลัยตลอดเวลา ทั้งหมดนั้นมันทำให้เกิดเวทนา คือความรู้สึกที่ถูกต้อง หรือไม่ถูกต้องหรือยังรู้สึกอะไรไม่รู้ อันนี้ ต่างหากที่ทำให้สร้างความคิดเห็นยึดมั่นถือมั่น อย่างเหนียวแน่นขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้แต่ ความคิดเห็น ลัทธิเรื่องการเมือง เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องสงคราม ฯลฯ ที่เป็นไปอย่างชาวโลกนี้ มันก่อ รากฐานมาจากสิ่งที่เรียกว่า เวทนา ที่มันเข้าไป ทำให้จิตใจ ของเรา ชอบ หรือไม่ชอบ ตามหลัก พระพุทธศาสนา หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า มีหลักอย่างนี้

สรุปว่า มิจฉาทิฏฐิโดยละเอียดมี ๖๒ ชนิด โดยย่อมี ๒-๓ ชนิด มิจฉาทิฏฐิ ๒ ชนิด ได้แก่ ๑. สัสสตทิฏฐิ ๒. นัตถิกทิฏฐิ และมิจฉาทิฏฐิ ๓ ชนิด ได้แก่ ๑. สัสสตทิฏฐิ ๒. นัตถิกทิฏฐิ ๓. อุจเจททิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิ ทุกชนิดทุกอย่างมาจากสิ่งที่เรียกว่าเวทนาที่ละเอียดอย่างยิ่ง ลึกซึ้ง ซับซ้อน นี้มิจฉาทิฏฐิทั้งหลายมาจากเวทนา หรือผัสสะที่ทำให้เกิด เวทนา

๒.๒.๘ เวทนาในสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ

สิ่งสำคัญที่สุด คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง ที่จะเป็นที่พึ่งได้ นี้ก็มาจากเวทนา แต่มันมาในทางที่ถูกต้อง การที่จะเกิดความเข้าใจถูกต้องขึ้นมาได้ว่าอะไรเป็นอะไร มันต้องมีเรื่องแล้วเรื่องที่มีขึ้นในจิตใจ ต้องให้เป็นเรื่องเวทนา เวทนานั้นจะมาทำให้โง่หรือมาทำให้ฉลาดนี้แตกต่างกันกันตรงนี้ ถ้าเวทนานั้นมาทำให้เกิดความฉลาด คือความเจ็บปวดทุกครั้งสอนให้คนฉลาด ไม่เท่าไรก็พอที่จะรู้ว่าอะไรเป็นอะไรในทางที่ถูกต้อง

ความเจ็บปวดบางอย่างนั้น มันทำให้คนเข้าใจผิด หลงโง่ไปเรื่อย มันก็เป็นมิจฉาทิฐิ เช่นเมื่อเกิดความเสื่อมเสียหนีบหายขึ้นในชีวิต นี่เป็นเวทนาแล้วคือเดือดร้อนเหลือที่จะประมาณได้ ถ้ามันเดินไปทางความโง่ ด้วยเหตุปัจจัยอย่างก็ตาม มันก็ทำให้เกิดไปว่า ผิเป็นต้นเหตุ เทวดาเป็นต้นเหตุ โชคหรือเคราะห์เป็นต้นเหตุ ดวงดาวเป็นต้นเหตุ ฯลฯ

ถ้าเผชิญเวทนานั้นมันเกิดทำให้ฉลาด ก็เพราะเรามีความฉลาดหรือมีบุญ กลับมองเห็นว่ามันเป็นเรื่องของเวทนานั้น เหตุของเวทนานั้นคือกรรมเป็นต้น แล้วก็เหตุปัจจัยเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นเองที่ทำให้เรามีความทุกข์ นี่ก็เดินมาถูกทาง เป็นสัมมาทิฐิว่า “มันเป็นไปตามเหตุ มันเป็นไปตามปัจจัยโดยเฉพาะของมัน ความทุกข์นี้จึงเกิดขึ้น” จะไม่ถือว่าความทุกข์นี้มาจากเทวดา มาจากผี สางมาจากอะไรที่รู้ไม่ได้ เหมือนที่เขาถือๆ กันอย่างที่เป็นมิจฉาทิฐิ พระพุทธเจ้าท่านยังไปไกลกว่านี้อีก ในข้อที่ว่าจะไม่ให้ถือทุกอย่างนี้ว่าเป็นตัวตน แม้ที่มันมาจากกรรม มาจากเหตุของมันโดยตรง ก็อย่าให้ถือว่าเป็นตัวตน เป็นของตน ให้ถือว่าเป็นเหตุปัจจัย เป็นธรรมชาติ เป็นที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเป็นอย่าง ๆ ไป อย่าถือว่าเป็นของเรา อย่าพูดวาทกรรมของเรา เราทำกรรม กรรมของเราทำให้เราเป็นทุกข์ ถ้าเป็นภาษาชาวบ้านจะมีเรา มีของเราเสมอ จึงกลายเป็นสัสสตทิฐิ

เมื่อพิจารณาให้ถูกต้องตามเรื่องของพระพุทธเจ้าก็คือ ไม่มีเรา ไม่มีกรรม ไม่มีการกระทำ กรรมของเรา ไม่มีการรับผลกรรม “ของเรา” ต้องไม่มีเรา เหตุปัจจัยมันมีคือนั่นคือจิต นั่นคือร่างกาย นั่นคือตา คือหู จมูก ลิ้น กาย นั่นคือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากกระทบกันเข้า เกิดความรู้สึกเป็นวิญญาน เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เกิดความโง่ ยึดถือในเวทนานั้น เป็นอุปาทาน เป็นค้นหา เป็นอุปาทาน เป็นทุกข์ ความทุกข์เกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องมี “เรา” ไม่ต้องมีตัวผู้ทุกข์ หรือเป็นผู้สร้างความทุกข์ หรือผู้ทำทุกข์ให้ ให้ทุก ๆ ตอนเป็นธรรมชาติ ตามธรรมชาติ เรียกว่า “ปฏิจจนุปปन्नธรรม” คือสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น ไม่มีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน เป็นเราเป็นของเรา

สรุปว่า ถ้าทิฐิมันเดินไปว่าเป็นตน เป็นของตนนี้เป็นอัตตาทิฐิ หรืออัตตนิยานุทิฐิ ทิฐิที่ว่าเรา ว่าของเรา นี่เป็นมิจฉาทิฐิ มันก็เกิดมาจากเวทนา ที่ไปหลงในเวทนาใดเวทนาหนึ่งเข้า แล้วยึดว่าเรา ว่าของเราเป็นความผิดไป แต่ถ้ามันมาในทางที่ไม่ยึดถืออย่างนั้นเห็นเป็นเพียงธรรมชาติอย่างนั้น มันจะปรุ้งแตงกันอย่างนั้นเกิดอันนั้น เกิดอันนี้ อย่างนี้เรียกว่าสัมมาทิฐิ มาจาก

ต้นตอเดียวกันเวทนา ถ้าเดินทางผิดเป็นมิจฉาทิฏฐิ เดินทางถูกเป็นสัมมาทิฏฐิ เท่าที่กล่าวมานี้มันเป็นเหตุผล เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “อะไร ๆ นี้มันรวมจุดอยู่ที่เวทนา มันตั้งอยู่ที่เวทนา”

๒.๒.๕ เวทนาแสดงถึงความแตกต่างของอริยสาวกกับปุถุชน

ปุถุชน คนพาล คนเขลานั้น ไม่ได้เคยฟังธรรมะของพระอริยเจ้า ฟังแต่ธรรมะของคนพาล ปุถุชน มิจฉาทิฏฐิ ส่วนอริยสาวกนั้น หมายถึงผู้ที่ได้ฟังธรรมะของพระอริยเจ้า แล้วก็เป็นผู้มีปัญหา ถูกนำไปตามคำสอนของพระอริยเจ้า ตั้งมั่นด้วยดีในธรรมะของพระอริยเจ้า นี้เรียกว่าอริยสาวก คือคนไม่โง่ไม่เป็นพาล ตรงกันข้ามกับปุถุชน คนพาล ที่เกิดมาด้วยเหตุอกุศล ไม่ได้ยินไม่ได้ฟังเรื่องที่เป็นธรรมะของพระอริยเจ้า ฉะนั้นใจของเขาก็มีอยู่อย่างหนึ่ง พอเวทนาเกิดขึ้น มันก็ต่างกัน แยกทางกันเดิน “คนพาลก็เสวยเวทนาด้วยความโง่ อริยสาวกก็เสวยเวทนาด้วยปัญญาด้วยความฉลาด” ฉะนั้นปุถุชน คนพาลจึงเกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดความยึดมั่นถือมั่น เป็นทิฏฐิอย่างนั้นอย่างนี้แล้วก็มีความทุกข์ ส่วนพระอริยเจ้านั้น รู้เท่าทันเวทนาเพราะได้เรียนมาดี อบรมมาดี ได้ปฏิบัติมาดี จึงไม่ยึดมั่นถือมั่นในเวทนานั้น คือมันเกิดความฉลาด เกิดปัญญา มันเกิดความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นอย่างไร เวทนานี้คืออะไร ก็ไม่โง่ไม่หลงที่จะไปยึดมั่นถือมั่นในเวทนานั้น ฉะนั้นจึงไม่เกิดตัณหา ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดทิฏฐิเห็นผิดที่จะทำให้เกิดความทุกข์ได้ เราทุกคนอยู่ในโลก โลกนี้ก็มีอารมณ์สำหรับมากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจนี้เรียกว่าโลก โลกนี้พอมากระทบแล้วก็เกิดผัสสะ เวทนามนุษย์เราที่อยู่ด้วยกันในโลก ทุกคนเสวยเวทนานั้นในลักษณะที่ต่างๆ กันไป เคยชินไปในทางไหนมาก ก็สะสมความคิดเห็นไปในทางที่จะเป็นทิฏฐิอย่างนั้น คนอื่นก็มีทิฏฐิอย่างอื่นเราจึงพูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง เพราะว่าเราถือเอาความหมายของสิ่งที่เรียกว่าเวทนานี้มันผิดกัน ผิดกันเป็นพวก ๆ ไม่รู้ว่าก็พวกต่อกี่พวก ขอให้เข้าใจว่าที่วาพระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้ว่า ทุกอย่างมันไปรวมอยู่ที่เวทนา ที่มันจะงอกออกไปเป็นนั่นเป็นนี่ เราถือวาพระพุทธเจ้าเป็นพระอริยเจ้าท่านสอนไว้อย่างนี้ เวทนาเกิดแล้ว มันทำให้เกิดความคิดที่เป็นทิฏฐิต่าง ๆ ได้ เกิดทุกข์ได้ แล้วทำให้เกิดอวิชชาได้เป็นครั้ง เป็นครั้ง เป็นครั้งไปจนชิน ๆ ชินเข้ากลายเป็นความเคยชินที่เกิดอวิชชาชนิดนั้นมาทันทีทันควัน จนคนโง่บางพวกเข้าใจไปว่า อวิชชาเป็นสิ่งที่นอนรออยู่แล้วในสันดาน มันกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิไปอีกแบบหนึ่ง อวิชชาเพิ่งเกิด แต่ว่ามันเกิดเร็วเกิน ไปจนคนโง่ไม่รู้ว่ามันเพิ่งเกิด คิดว่ามันเกิดอยู่แล้วรออยู่แล้ว นอนรออยู่เป็นประจำในสันดาน

รวมความว่าทุกเรื่องในโลกนี้ ทุกเรื่องของมนุษย์นี้ จะเป็นเรื่องอะไรก็สุดแท้ของมนุษย์นี้ มีจุดตั้งต้นหรือจุดสำคัญอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่าเวทนา ถ้าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเวทนา ทุกอย่างก็ไม่มี

ความหมาย แม้แต่โลกนี้ก็จะไม่มีความหมาย เพราะว่าเราอยู่ในโลกนี้เพื่อแสวงหาสุขเวทนา อุตสาหะเกิดมา ศึกษาเล่าเรียน ทำการงานนั้นนี่ จนกว่าจะตาย เพราะเป็นโทษของเวทนา ต้องการสุขเวทนา แต่แล้วเวทนานี้ เป็นเหตุให้เกิดอะไรอีกมากมาย เกิดความคิดผิด คิดถูก ให้มีทุกข์มากขึ้น หรือให้มีทุกข์น้อยลงได้ทั้งนั้น คือไปผิดก็ได้ ไปถูกก็ได้ แล้วก็มีการเตรียมตัวสำหรับที่จะจัดให้มันเป็นไปในทางที่ถูก

สิ่งที่น่ากลัวที่สุดคือสิ่งที่เรียกว่า “เวทนา” เข้าไปใกล้มันหรือไปแตะต้องมัน ไปเกี่ยวข้องกับมัน ถูกวิธีหรือผิดวิธี พอผิดวิธี ก็เป็นอันตรายที่สุด คือจะโง่งง – โง่งง – โง่งง แล้วก็จมลงไปในความโง่งง จมลงไปในความทุกข์ อย่างไม่รู้หรือไม่ถอน จมลงไปในวิญญูสงสาร ตกนรกหมกไหม้เป็นกัป เป็นกัลป์ไปเลย คืออยู่ในความทุกข์ ในดงแห่งความทุกข์

นี่ถ้าทำไปในทางถูกต้อง ก็จะฉลาด ก็ไม่ไปหลง ก็ไม่จมลงไปในการเป็นโทษของเวทนา แต่รู้จักฉลาดขึ้น ๆ จนอยู่เหนือเวทนา กำจัดเวทนาเสียได้ หมายความว่า กำจัดอิทธิพลหรืออันตรายของจากเวทนาเสียได้ ก็ไปนิพพานกล่าวคืออยู่เหนือความทุกข์

ที่เรียกว่าตกนรกอย่างแสบเผ็ด ก็เป็นนรกในความหมายธรรมดา ตกนรกหอมหวาน หอมหวาน เอรีดอโรยก็เป็นสวรรค์ เรียกกันว่าสวรรค์ สวรรค์คือนรกที่ชวนตก ไม่มีใครรู้ว่ามันเป็นนรก นรกธรรมดาก็คือนรกที่มันแสบเผ็ด นี่เป็นเรื่องเกี่ยวกับเวทนาทั้งนั้น นรก สวรรค์ นิพพาน ทั้งหมดเกี่ยวกับเวทนา เป็นต้นเหตุด้วย เป็นผลด้วย เป็นผลสุดท้ายด้วย จนกระทั่งเป็นเวทนาชนิดที่ประเสริฐที่สุดคือเวทนาที่มันรู้สึกไม่มีความทุกข์เลย นี่เพราะหมดกิเลสแล้ว

ในลักษณะที่ไม่มีความทุกข์อย่างนั้น มันไม่ใช่เวทนาอย่างที่กำลังพูด เป็นเวทนาของผู้ที่ชนะเวทนาแล้ว ไม่รวมอยู่ในข้อนี้ เว้นไว้แต่จะถือว่า ความสุขอันเป็นความสุขเกิดมาจากการดับกิเลสได้ ดับทุกข์ได้ เป็นนิพพาน อย่างนี้มันไม่มีเวทนาถึงคุณให้คนปฏิบัติธรรมก็ได้

ผู้ที่จะบรรลุเวทนานั้นจริงคือพระอรหันต์ ไม่รู้สึกเป็นเวทนา ท่านไม่รู้สึกเป็นเวทนา รู้เวทนาชนิดที่สักว่าไม่มีความหมาย เป็นเวทนาที่ไม่สร้างความยึดมั่นถือมั่นแก่จิตใจได้ ส่วนคำว่า “เวทนา” ในกรณีทั่วไป หมายถึงเวทนาของคนที่จะไปยึดมั่นถือมั่นในเวทนานั้น แม้จะยึดมั่นด้วยสติปัญญาตามธรรมดา นี่ก็เรียกว่ายึดมั่น จนกว่ามันจะหลุดพ้นไปเสียจากเวทนานั้น จึงจะอยู่เหนือความยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้นในความถูกต้องนั้น มันก็ยังมีความยึดมั่นถือมั่นชนิดที่ละเอียด ลึกซึ้ง สุขุม อยู่ด้วยเหมือนกัน

การปฏิบัติจะต้องค่อย ๆ ก้าวสูงขึ้นไป คือข้ามให้พ้นไป ข้ามจากความเลวหรือความชั่ว มาสู่ความดีหรือบุญกุศลก็ตาม แล้วก็ข้ามจากความดีหรือบุญกุศลนี้ไปสู่ความที่ไม่เรียกได้ว่าดี หรือไม่ดี คือไม่มีเหตุที่เป็นที่ตั้งแห่งความดีหรือความไม่ดี ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสุข หรือความทุกข์

ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเรา พอไม่มีเรา ไม่มีของเรา มันก็หมดเรื่องกัน ไม่มีได้ไม่มีเสีย ไม่มีอะไรทุกอย่าง

ตอนนี้อาจจะจะเป็นสิ่งที่ลึกลับอยู่ คนที่ไม่เคยถึง ก็คิดว่าจะเป็นเวทนาที่ดีที่สุด ที่เป็นสุขที่สุด ก็อยากจะได้ คนที่ถึงเข้าจริง คือพระอรหันต์ ก็เฉยไปหมด นี่แหละมันเป็นมายาเล่นตลกกันอยู่อย่างนี้ ไม่รู้สึกเป็นเวทนาชนิดที่เขายึดมั่นถือมั่นกัน รู้แต่ว่ามันเป็นผลของการกระทบความรู้สึกทางอายตนะ เช่น ใจกับธรรมารมณ์เป็นต้น ก็เลยเป็นของที่ไม่มี ความหมาย ชนะเวทนา อยู่เหนือเวทนาเป็นอย่างนี้

สรุปความว่า ปุถุชน คนพาล คนโง่ คนเขลา นี่เสวยเวทนาด้วยความโง่ ส่วนอริยสาวก ก็เสวยเวทนาด้วยปัญญา ด้วยความเฉลียวฉลาด มีสติตลอดเวลา

๒.๒.๑๐ เวทนามับอายตนะ

การศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นตัวจริง คือศึกษาโดยวิถีทางของสิ่งที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ เน้นย้ำอีกครั้งว่า “เวทนา” ในฐานะที่เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง แล้วก็ป็นต้นเหตุของทุกสิ่งที่ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากขึ้นแก่มนุษย์เราแล้วให้มองดูสิ่งที่เรียกว่าเวทนานั้น เป็นต้นเหตุให้เกิดสิ่งยุ่งยากแก่มนุษย์ได้ ในลักษณะที่มันเป็นสิ่งที่เห็นได้จริง ๆ ตรง ๆ ตามกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์

การศึกษาตามวิถีทางวิทยาศาสตร์ ต้องมีตัววัตถุสำหรับการศึกษา ค้นคว้าอย่างประจักษ์ คือ ไม่ใช่เรื่องค่านึงค่านวม โดยเหตุผลเหมือนกับวิธีปรัชญา แต่เวทนานั้นจะเป็นเพียงความรู้สึก ในทางจิตใจมิได้เป็นตัวเป็นตนอย่างวัตถุ นี่จึงเข้าใจว่า มันเป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายนามธรรม ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ต้องมีเวทนาสำหรับการศึกษาหมายความว่า “ต้องรู้จักสิ่งที่เรียกว่าเวทนา”

เวทนานี้มาจากการกระทบของอายตนะ แต่ต้องรู้สิ่งที่เรียกว่า “อายตนะ” อายตนะข้างใน เราเรียกว่า “โลกข้างใน” อายตนะข้างนอก เราเรียกว่า “โลกข้างนอก”

อายตนะข้างใน ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่างนี้ ที่มันอยู่ข้างในสำหรับจะรู้สึก หรือ อายตนะภายใน ๖ นั่นเอง นี้เราเรียกว่าโลกข้างใน

อายตนะข้างนอก ก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ หรือที่เรียกกันว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้ง ๖ ชนิดเหล่านี้ เรียกว่าโลกข้างนอก รูป โลกข้างนอกก็คู่กับตา ที่เป็นโลกข้างใน เสียง คู่กับ หู จมูก คู่กับ ลิ้น คู่กับ รส สัมผัสผิวหนัง คู่กับ กาย ความรู้สึกในใจคู่กับใจ นี่คือนอกโลกข้างนอกกับโลกข้างในนี้ มันจะเป็นต้นเหตุ ต้นตอของสิ่งที่เรียกว่าเวทนา ดังที่บอกล่าว่าเมื่อรูปกระทบกับตา หรือตากระทบรูป ก็จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น คือวิญญาณทางตาเกิดขึ้น นี่คือการประจวบเหมาะกันของสิ่งทั้ง ๑ อย่างนี้ อันได้แก่ ตากับรูป กับ จักขุวิญญาณ ที่เพิ่งเกิดขึ้น การประจวบกันของสิ่งทั้ง ๑ อย่างนี้เรียกว่า “ผัสสะ” ผัสสะในความหมายทางจิต ทางวิญญาณ

เมื่อมีผัสสะเข้าแล้ว ไม่ต้องสงสัยจะต้องมีเวทนา มีเวทนาที่พอใจก็เรียกว่าสุขเวทนา เวทนาที่ไม่พอใจก็เรียกว่าทุกข์เวทนา ที่เป็นกลางๆ ก็เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา เวทนาี่จะเป็นตัวร้ายกาจ เป็นตัวอะไรทุกอย่างทุกสิ่งที่ยังจะทำให้เกิดความทุกข์ พอถูกยึดมั่นจะเกิดรู้สึกเป็นทุกข์ทันที ถ้าไม่ยึดมั่นก็เป็นเวทนาที่ไม่มีมีความทุกข์ที่ยังจะเลื่อนร่างหายไป สมมติว่าเราเห็นดอกไม้สวย ๆ อย่างนี้ หรือเห็นอะไรสวย ๆ ก็ตาม ถ้าเห็นแล้วก็แล้วไป มันก็ไม่มีเรื่อง มันเป็นเวทนาที่ไม่ถูกยึดถือ ที่นี้ถ้ามันสวยแล้วก็ยึดถืออย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเวทนาที่ถูกยึดถืออย่างนี้ก็ต้องเป็นทุกข์ ต้องเป็นเวทนาที่ทำให้เกิดกิเลสและเกิดทุกข์ เมื่อตาเราเหลือบไปเห็นอะไรสวย ๆ งาม ๆ นั้นนะ มันก็ยังมีทางที่ว่าจะแยกกันว่า จะยึดถือหรือไม่ยึดถือ เพราะบางเวลาเราเห็นดอกไม้หลายสวยดอกหนึ่ง มันก็เฉยของมันได้ แต่บางเวลาเราคิดมาก คิดหลายอย่าง คิดไปในทางยึดถือ จะเอา จะเป็น จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับในฐานะเป็นตัวกู ของกู นี่มันก็ต้องเป็นทุกข์ทันที ที่นี้ไม่ใช่เห็น ดมมันเลย ว่าหอมหรือไม่หอม ถ้าเป็นกุหลาบที่หอม มันก็ต้องมีเวทนาทางจมูก ทางฆานะสัมผัสนี้ หอมเฉย ๆ ก็แล้วไป แต่ถ้าหอมแล้วยึดถือ คิดอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็ต้องเป็นเวทนาที่ถูกยึดถือ แล้วก็ต้องเป็นทุกข์

ต้องพยายามศึกษาวัตถุอย่างนี้ วัตถุของเรื่อง ตัวเรื่องอย่างนี้ให้เข้าใจเสียก่อน ให้รู้จักเวทนา ที่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรืออทุกขมสุข ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง จนเข้าใจแจ่มแจ้งดีว่าเป็นอย่างไร ในวันหนึ่ง ๆ อันไหนยึดถือแล้วเป็นอย่างไร อันไหนไม่ยึดถือแล้วเป็นอย่างไร ด้วยตา ด้วยหู ด้วยจมูกที่ยังจะเห็นหรือจะได้ยินหรือจะได้ดมอยู่ทุกวัน ๆ นี้ บางทีของสิ่งเดียวกันนี้ ดอกไม้ดอกนี้หรืออะไรอันนี้ เห็นคราวหนึ่งไม่ได้ยึดถือเลยเห็นอีกคราวหนึ่งยึดถือเอาเป็นเอาตาย นี่มันแล้วแต่ถึงแหวคล้อมหรือเหตุปัจจัยอย่างอื่นหลายอย่าง ฉะนั้นเราจะต้องศึกษาจนให้รู้ว่า ที่ถูกยึดถือนั้นคืออย่างไร ที่ไม่ยึดถือ นั้นคืออย่างไร แล้ววัตถุที่ถูกยึดถือ กับวัตถุที่ไม่ถูกยึดถือ มันแตกต่างกันอย่างไร อันไหนมันเกิดไฟขึ้นมาเผาจิตใจของเรา ส่วนไหนมันไม่มีอะไร มันเฉยไปตามเดิม

สรุปได้ว่า โลกข้างนอกทุกอย่าง มันจะมีที่ร้อย ก็หมื่น ก็แสน ก็แสนอย่างก็รวมอยู่ในคำ ๖ คำว่าเป็นสิ่งที่เห็นด้วยตา สิ่งที่ได้ยินได้ฟังด้วยหู สิ่งที่ดมได้ด้วยจมูก แล้วรู้รสด้วยลิ้น แล้วรู้ได้ด้วยสัมผัสผิวหนังทั่วทั้งตัวนี้หรือว่ารู้ด้วยจิตใจคิดนึก ในโลกนี้มีมากมายหลายล้านและไม่รู้ว่ามีกี่ล้านล้านถึง แต่ก็สรุปลงเหลือเพียง ๖ สิ่งเท่านั้น ข้างในก็เหมือนกัน ต้องมี ๖ สิ่งเท่านั้น จึงจะเป็นคู่รับอารมณ์เหล่านั้นได้ครบถ้วน ทั้งหมดนี้เพื่อเกิดสิ่งเดียวคือเวทนา เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุขบ้าง

๒.๒.๑๑ เวทนาในนิพพาน^๑

คำว่า นิพพาน แปลว่า ไปหมดแห่งความร้อน หรือ ดับความร้อน คำว่า ดับ หมายถึง ความดับของสิ่งที่มีความร้อน ถ้าไม่มีความร้อนแล้ว ก็จะดับอะไร มันก็ไม่อะไรจะดับ ฉะนั้นถ้าพูดว่า มีความดับมันก็ต้องมีของสิ่งที่มันร้อน หรือเป็นไฟ นี่ก็คือดับไฟ หรือดับทุกข์ ซึ่งเป็นชื่อเดียวกัน

คำว่า นิพพาน มีหลายความหมาย เช่น หมายถึงเครื่องดับความร้อน หมายถึงแดนดับ หมายถึงเขตเป็นที่ดับของความร้อน หมายถึงกิริยาอาการดับลง หมายถึงในฐานะที่เป็นความเย็น คือดับแล้วมันเย็นเป็นผลของความดับอย่างนี้ พอจะกล่าวได้โดยย่อดังต่อไปนี้

๑) ในฐานะที่เป็นเครื่องดับ ก็เล็งถึงการปฏิบัติเพื่อให้เกิดนิพพานดั่งนั้น นิพพานจึงหมายถึงสิ่งที่ต้องปฏิบัติ เพื่อการไม่เกิดแห่งกิเลส เพื่อการไม่เกิดแห่งความทุกข์ แม้ที่สุดแต่การเป็นอยู่โดยชอบ การสำรวมระวังโดยประการทั้งปวง ที่เราต้องปฏิบัตินี้ ก็เรียกว่า สิ่งที่ต้องปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเย็น เพื่อเกิดความเย็นมันก็คือดับความร้อน การปฏิบัติเหล่านั้นเลยเป็นเครื่องดับความร้อน นี่นิพพานในฐานะเป็นเครื่องดับ ก็เล็งถึงสิ่งที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ เพื่ออย่างไร้ให้เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่คือส่วนที่สำคัญที่สุดที่มนุษย์จะต้องสนใจนิพพาน ในฐานะเป็นเครื่องดับร้อน

๒) ในฐานะเป็นแดนดับ หมายถึงสภาวะธรรมตามธรรมชาติอันหนึ่ง หรือชนิดหนึ่ง ที่มนุษย์อาจจะเข้าถึงได้ หรือรู้สึกได้ ด้วยจิตของมนุษย์นั่นเอง นี่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่ต้องรู้ หรือต้องรู้จัก ที่เรียกสิ่งนี้ว่าสภาวะธรรมก็หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้ว มีอยู่เองตามธรรมชาติ เมื่อใครยังไม่ถึงหรือยังไม่ทำให้ปรากฏได้ก็ดูคล้ายกับว่าไม่มี พอใครปฏิบัติถูกต้องได้ ก็ถึงแดนนั้น เขตนั้น หรือสภาวะอันนั้น ที่ว่าสภาวะดับทุกข์นั้นมันมีอยู่ตามธรรมชาติ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเข้าใจว่าเราสร้างมันขึ้นมา ไม่ถือว่าเราอาจจะสร้างพระนิพพาน หรือสร้างความเย็น หรือสร้างอะไรขึ้นมาได้ นิพพานเป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ต้องทำให้ถูกเรื่องแล้วสิ่งนั้นก็ปรากฏแก่จิตของมนุษย์ นี่เรียกว่าสภาวะธรรมตามธรรมชาติ ที่มนุษย์อาจจะเข้าถึงได้ด้วยการรู้สึกทางจิต หรือเข้าถึงโดยทางจิต

๓) ในฐานะเป็นกิริยาอาการของการดับ จะมีในขณะที่อริยมรรคทำลายกิเลส หรือทำลายความเคยชิน สิ่งที่เราเรียกว่า กิเลส นั้นไม่สำคัญเท่ากับความชินของกิเลส กิเลสมันเกิดเป็นคราว ๆ ตามที่อารมณ์จะมากระทบ แล้วมันมีความเคยชินที่จะเกิดกิเลส นั้นเพิ่มขึ้น ๆ เป็นเสมือนหนึ่งว่าความเคยชินที่จะเกิดกิเลสนี้มีอยู่ตลอดเวลา แต่ที่จริงตัวกิเลสมิได้มีอยู่ตลอดเวลา เพิ่งจะเกิดต่อเมื่อได้เหยื่อ หรือได้อารมณ์ แต่ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสนั้นมีอยู่ตลอดเวลา พอได้เหยื่อ ได้

^๑ พุทธทาสภิกขุ, โอสารัตถัพพธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๘), หน้า

โอกาส ได้ช่องเมื่อไร มันก็จึงเกิด ระเบิด หรือเกิดออกมา โดยป้องกันไม่ค่อยจะทัน อันนี้แหละ สำคัญมาก เป็นอันตรายมาก

๔) ในฐานะที่เป็นผลของการดับของกิเลส ทำให้การดับของกิเลสนี้ปรากฏ จึงจะ ได้ประโยชน์จากสิ่งที่เรียกว่านิพพาน มันเนื่องกันกับเครื่องดับ พอเรามีเครื่องดับแล้วเราก้เอามาใช้ ให้เกิดการดับ เมื่อทำไปถูกวิธีผลก็ปรากฏเป็นการดับ แล้วมันก็มีผล นี่ก็คือนิพพานในฐานะที่เป็น ผล คือเป็นความเย็น เป็นผลที่ได้รับจากการดับไปแห่งกิเลสและความทุกข์ เป็นผลที่ได้รับที่นี้ใน ชาตินี้ ในทิวศวรรษนี้ คำว่า “ความเย็น” เป็นคำเปรียบเทียบ หมายความว่า ธรรมชาติทุกคำยืมจากคำ ของชาวบ้านมาใช้เช่นความร้อน เอามาเป็นชื่อของกิเลส ความเย็นเอาเป็นชื่อของนิพพาน เอาคำ ชาวบ้านที่ชาวบ้านรู้อยู่แล้ว รู้ความหมายดีอยู่แล้ว มาเป็นคำใช้ในวงของศาสนา เกิดเป็นภาษา ธรรมะขึ้นมา เป็นคำ ๆ เดียวกันแต่มีความหมายอย่างอื่น อย่างน้อยที่สุดก็มีความแยกกันหรือ แตกต่างกัน ภาษาชาวบ้านหมายถึงเรื่องทางวัตถุ เช่นร้อนหรือเย็น อย่างก็ร้อนหรือเย็นทางเนื้อหนัง แต่ภาษาศาสนานี้ร้อนหรือเย็นนี้หมายถึงทางวิญญาณทางจิต และเป็นความเย็นที่จริงกว่า คำว่า “เสติภูตเวทนา”^๑ แปลว่าเวทนาเป็นของเย็น หรือมีเวทนาเป็นของเย็น หมายถึง เวทนาเย็นแล้ว ก่อน หน้านั้นเวทนาเป็นของร้อน เวทนาให้รักก็รัก แล้วก็ร้อนเพราะรัก เวทนาให้โกรธก็โกรธ ร้อนเพราะ โกรธ เวทนาให้กลัวก็กลัว ร้อนเพราะกลัว เวทนาให้หลงก็หลง ก็ร้อนเพราะ เดียวนี้เวทนาเย็น ๆ ไม่มีความร้อนอีกต่อไป เพราะว่าเขาดับผัสสะเสียได้แล้ว ไม่มีตัณหาอุปาทานแล้ว เวทนาทั้งปวงจะ มีเท่าไร ๆ ก็เป็นของเย็น เวทนาเป็นของเย็น มิได้แก่ผู้ที่หมดกิเลสหมดกรรมดับทุกข์ได้ คือ พระอรหันต์

สรุปว่า เวทนาทั้งหลายเป็นของเย็น ความมีเวทนาเป็นของเย็นนี้เป็นไวพจน์ของนิพพาน บุคคลทั้งหลายมีเวทนาเป็นของร้อน ร้อนไปทุกความหมาย ไม่ว่าจะ เป็นเวทนาชนิดใด เวทนาสุข สำราญกามารมณ์อะไรก็เป็นเวทนายร้อน เวทนาทั้งหลายทั้งหมดทั้งสิ้นเหล่านั้น เดียวนี้กลายมาเป็น ของเย็น เพราะไม่มีตัณหาอุปาทาน เพราะดับผัสสะเสียได้ ความมีเวทนาเป็นของเย็นเพราะไม่ เพลิดเพลิน ไม่หลงใหลในเวทนานั้น ไม่หลงรัก ไม่หลงโกรธ ไม่หลงเกลียด ไม่หลงกลัว ไม่หลง วิดกกังวล อาลัยอาวรณ์ในเวทนาใด ๆ เวทนาเป็นของเย็นอย่างนี้ “เป็นไวพจน์ของนิพพาน”

๒.๒. ๑๒ เวทนาในปัจจุสมุปบาท

สำหรับเรื่องปัจจุสมุปบาทเพียงเรื่องเดียวเพราะในทางทฤษฎีหรือหลักวิชานั้นมันขยาย ไปในรูปของจิตวิทยา หรือปรัชญาเรื่อยไปจนกระทั่งเป็นนำท่วมทุ่งเพื่อเจ้อไป แต่ว่าปัจจุสมุปบาท

^๑ พุทธทาสภิกขุ, พุทธธรรมประยุกต์, พิมพ์ครั้งแรก, จัดพิมพ์โดยธรรมทานมูลนิธิ ไซยา, ๒๕๔๑, หน้า ๑๖๑.

ในฝ่ายภาคปฏิบัติแท้ ๆ นั้นมันก็มีเพียงหยิบมือเดียวหรือกำมือเดียว เท่าที่พระพุทธเจ้าท่านว่า คือว่า เมื่อสัมผัสกันเข้ากับรูปหรือเสียงหรือกลิ่น หรือรส อะไรก็ตาม ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางใดทางหนึ่ง เมื่อมีการกระทบแล้วก็เรียกว่าสัมผัส บาลีว่า ผัสสะ ผัสสะนี้ปรุงให้เป็นเวทนา เวทนาที่ปรุงเป็นตัณหา ตัณหาที่ปรุงเป็นอุปาทาน อุปาทานปรุงเป็นภพ ภพปรุงเป็นชาติคือความเกิด ต่อจากชาติก็คือแก่ เจ็บ ตาย คือตัวทุกข์

ให้ดูที่ว่า พอมีการกระทบอารมณ์ที่เป็นผัสสะ แล้วมันปรุงเป็นเวทนา หรือที่ปรุงต่อ ๆ กันไปนั้น ก็เรียกว่า “อาการของปฏิจจสมุปบาท” คืออาการของการที่สิ่งต่าง ๆ มันอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วปรุงอีกสิ่งหนึ่ง แล้วอาศัยสิ่งนั้นปรุงอีกสิ่งหนึ่ง อาศัยสิ่งนั้นแล้วปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น อาการอย่างนี้หรือภาวะอย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท คืออาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ได้มีตัวจริงที่ไหน เพียงแต่พึ่งอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น แล้วเกิดขึ้น เอาอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้นนี้เป็นตัวปฏิจจสมุปบาท

วิธีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็คืออย่าให้มันอาศัยกันเกิดขึ้นได้ ให้ตัดตอนมันเสียคือว่า เมื่อผัสสะกระทบทางตาเป็นต้นแล้วให้มันขาดตอนลงไป อย่างให้ปรุงเป็นเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่า ไม่ปรุงเวทนา เมื่อไม่ปรุงเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหาอุปาทานซึ่งเป็นตัวเราหรือของเรา มันเป็นตัวกู-ของกูอยู่ตรงที่เกิดตัณหาอุปาทานนั่นแหละมาอยู่ตรงนั้น ถ้าพอว่ากระทบอารมณ์เป็นผัสสะล้วน ๆ แล้วหยุดแต่แค่นั้น มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวเรา-ของเรา ก็ไม่เป็นโรคทางวิญญูณและไม่เป็นทุกข์

ตามปกติคนธรรมดาสามัญที่จะไม่ให้ผัสสะปรุงเป็นเวทนานั้นยากนั้นเพราะพอกระทบเข้าแล้ว ก็ต้องเลยไปรู้สึกเป็นพอใจหรือไม่พอใจเสมอไป ไม่หยุดอยู่เพียงแค่ผัสสะ เพราะว่ามันเคยได้ศึกษาอบรมในทางธรรม แต่ก็ยังมีทางเอาตัวรอดอีกตอนหนึ่งคือตอนที่ว่า ปรุงเป็นเวทนาแล้วนี้พอใจหรือไม่พอใจแล้วนี้ก็ให้หยุดอยู่เพียงนั้นอีก ให้เวทนาสักว่าเวทนาแล้วดับไป อย่าให้เลยไปเป็นตัณหาความอยากอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างนั้น ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ เพราะถ้าพอใจก็อยากได้ รักใคร่ หลงใหล หึงหวง ริษยา อะไรกันเป็นแถวเลย ถ้าไม่พอใจแล้วอยากตีให้ตาย อยากทำลาย อยากล้างผลาญมันเสียเลย อยากจะฆ่ามันเสียเลย ถ้าอยากอย่างนี้แล้ว ได้ชื่อว่ามันปรุงเป็นตัณหาแล้ว เวทนานั้นได้ปรุงเป็นตัณหาเสียแล้ว ถ้าอย่างนี้แล้ว ต้องเป็นโรควิญญูณที่เป็นทุกข์ ไม่มีใครช่วยได้ ต่อให้พระเจ้าทั้งหมดคร่อมกันช่วยก็ช่วยไม่ได้

ทีนี้ในตัวความอยากนั้นในตัวที่เกิดขึ้นเป็นความอยากพล่านอยู่ในใจนั้นขอให้มองดูให้ดี ๆ มองดูแยกส่วนออกไปให้ได้ว่า ในนั้นมันมีความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยากคือตัวกูหรือตัวเรา ที่รู้สึกอยากอย่างนั้น อย่างนี้ อยากจะทำอย่างนั้นอยากจะทำอย่างนี้ หรือกระทำลงไปแล้วอย่างนั้นอย่างนี้ หรือว่าได้รับผลการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ มันมีตัวผู้อยากอยู่ นั่นแหละคือตัวกูที่มันอยาก มันก็จะได้

เอามาเป็นของกุ หรือว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นทรัพย์สินสมบัติของกุ เกียรติยศของกุ เป็นชัยชนะของกุ เป็นความปลอดภัยของกุ ในนั้นมันมีความรู้สึกว่าจะของกูอยู่ด้วย

ความรู้สึกตัวเราว่าของเรานี้เรียกว่า อุपाทาน เกิดมาจากตัณหา ตัณหาปรุงเป็นอุปาทาน ถ้าปฏิบัติสมุปปาทได้ส่งทยอยกันมาถึงตัณหาอุปาทานแล้ว มันก็เป็นมูลเหตุของความทุกข์ได้โดยสมบูรณ์แล้ว เชื้อโรคที่รับเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในขณะที่ของผัสสะหรือเวทนานั้นเมื่อมาถึงขั้นของตัณหา อุปาทานนี้ มันก็พืคตัวเต็มที่ถึงขนาดจะแสดงเป็นอาการของโรคโดยสมบูรณ์แล้วเพราะว่าหลังจากอุปาทานก็มีภพ

สรุปว่า ในทางปฏิบัติเราหยุดเสียได้ ตรงที่ไม่ให้ผัสสะปรุงเป็นเวทนา หรือถ้าพลาดตรงนั้น ก็ให้มาทำตรงที่ไม่ให้เวทนาปรุงเป็นตัณหา หลังจากนั้นแล้วช่วยไม่ได้

๒.๒. ๑๓ การประยุกต์ชีวิตให้เป็นธรรมชีวิต^๑

คำว่า **ประยุกต์** แปลว่า ประกอบกันเข้าครบถ้วนคือประกอบกันเข้าอย่างครบถ้วน หรือเป็นการประกอบกันเข้าหลาย ๆ อย่าง ต้องครบถ้วนและถูกต้องด้วย และต้องทำให้เข้ารูปเข้ารอยแก่การที่มันจะมีผลออกมา การประยุกต์ถูกต้องก็หมายความว่า **“มันกลมกลืนกัน มันเข้ารูปกันสนิท”** แล้วส่งผลออกมาตามที่ต้องการ ก็เต็มไปด้วยหลักวิชาๆ ที่เรียกว่าถูกต้อง ในการประยุกต์มันต้องมีหลักวิชาเต็มอยู่ด้วยความถูกต้องเป็นระยะ ๆ ไป เป็นระบบ ๆ ไป ฉะนั้นการปฏิบัติธรรม จึงเป็นการปฏิบัติธรรมะที่เป็นระบบ ๆ คือหลายสิ่งเอามาใส่เข้าด้วยกัน ปฏิบัติให้กลมกลืนกันไป เข้ารูปกันไป ถูกต้องสำหรับที่จะออกมาเป็นผลตามที่ต้องการ นี้เรียกว่า **ประยุกต์** เพราะว่าการประยุกต์ก็คือการทำให้เป็นประโยชน์ การใช้ให้เป็นประโยชน์นั่นเอง การประยุกต์ในทางนามธรรม มาพิจารณาคุณถึงตัวธรรมะ ๆ ที่มันเป็นของละเอียด เป็นนามธรรมแฝงอาศัยอยู่กับร่างกายและจิตใจนี้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ละเอียด ๆ มันจึงศึกษายาก มองเห็นยาก เข้าใจยาก ศึกษายาก ต้องทดลองกันด้วยการลงทุนเป็นทุกข์แล้วค้นพบ แล้วก็ทำไม่เป็นธรรม แล้วก็เอามาใช้ให้เป็นหลักการเป็นวิชาการอะไรไปตามเรื่อง นี้ธรรมประยุกต์ๆ ประยุกต์ให้ถูกต้องในส่วนที่เป็นนามธรรม

สรุปว่า การประยุกต์ คือกิริยาที่ประกอบกันอย่างถูกต้องแล้วใช้กับชีวิต และชีวิตนั้นต้องมีธรรมะ ต้องประกอบด้วยธรรมะ เพราะฉะนั้นต้องประยุกต์ธรรมะให้เข้ากันกับชีวิตหรือประยุกต์ชีวิตให้เข้ากันกับธรรมะ พอชีวิตเป็นธรรมะ หรือถ้าธรรมะเป็นชีวิตนั้นแล้วมันจะได้ผล มันจะขจัดปัญหาออกไปได้ แล้วเราก็ได้รับประโยชน์ ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพุทธศาสนา

^๑ อ่างแล้ว, พุทธทาสภิกขุ, พุทธธรรมประยุกต์, หน้า ๓๑๖-๓๑๗.

โดยเฉพาะมนุษย์เราให้มีการประยุกต์ในข้อว่า “มีธรรมะอยู่เป็นชีวิต มีชีวิตเป็นธรรมะ” มีธรรมะเป็นชีวิต เรียกว่า ธรรมชีวิต หรือธรรมชีวิติน

การมีชีวิตเป็นธรรมะนั้น มันมีความถูกต้องเป็นผลแห่งการประยุกต์ มีความถูกต้องเป็นผลแห่งการประยุกต์ทุก ๆ อิริยาบท ทุกเวลา ทุกสถานที่ อย่างที่ว่ามานี้มันรู้สึกถูกต้อง ๆ มองเห็นแต่ความถูกต้อง แล้วมันก็ป้องกันไม่ให้เกิดความผิดพลาด การศึกษา ค้นคว้า การประพฤติ ปฏิบัติอยู่ด้วยความถูกต้อง ไม่มีผิด ไม่มีกิเลสเกิดขึ้น หรือเป็นความถูกต้องที่จะได้รับความรู้ที่เพียงพอ หรือจะไม่ให้ความคิด กิเลส ตัณหา สัญญา เวทนาของกิเลสเก่านั้นมาเกิดขึ้นจิตใจในเวลานี้ นี้มันก็ถูกต้อง มีแต่ความถูกต้อง แล้วก็มีความรู้ที่ถูกต้อง ที่ใช้ประโยชน์ได้ คิดตัวในชีวิตประจำวัน.

๒.๒.๑๔ การประยุกต์ใช้ในปัจจุบัน^๑

หลักปฏิบัติเพื่อเป็นโพธิ์ เรียกว่าบารมี ๑๐ ประการ หลักการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นโพธิ์สัตว์ เราจัดทำตนให้เป็นโพธิ์สัตว์ คือผู้เพาะหว่านโพธิ์ให้เจริญงอกงาม เหมือนชาวบ้านเขาทำสวนครัว เขาจะต้องรู้จักเอาเมล็ดมาเพาะมาหว่าน มาบำรุง ให้มันงอกงามเป็นอย่างดี เดี่ยวนี้เราเอาเมล็ดแห่งโพธิมาเพาะหว่านด้วยการศึกษา ด้วยการประพฤติปฏิบัติ ตามระบบที่ท่านได้วางไว้สำหรับพระโพธิ์สัตว์

คำว่า “บารมี” มาจากคำว่า “ปรม” แปลว่า สิ่งทีประเสริฐสูงสุด เรียกว่า บารมีบ้าง มาจากคำว่า “ปาร” แปลว่า ฟุ้ง แปลว่า เครื่องที่จะช่วยให้ถึงฝั่งแห่งพระนิพพานบ้าง รวมความแล้วแปลว่า สิ่งที่จะช่วยเพาะหว่านพืชแห่งโพธิ์ ให้เจริญงอกงาม เบิกบานถึงที่สุดนั่นเอง ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติเพื่อเป็นโพธิ์สัตว์ เรียกว่า บารมี ๑๐ ประการ คือ

๑. สละสิ่งที่ทำให้เห็นแก่ตัว
๒. มีระเบียบถูกต้องที่กาย วา ใจ
๓. เนกขัมมะ ออกมาเสียจากความรู้สึกทางกามารมณ์ที่ครอบงำจิต
๔. ปัญญา รู้ตัวอย่างประเสริฐ ถูกต้อง และเพียงพอ ไม่เพ้อ
๕. วิริยะ มีกำลังจิตกล้าหาญพากเพียรในหน้าที่การงาน
๖. ขันติ ต้องมีความอดทน รอได้ คอยได้ต่อสิ่งแฉดล้อม
๗. สัจจะ มีธรรมะคือความจริงตามอุคมคติที่ตั้งไว้
๘. อธิษฐาน มีความมุ่งหมายอันแน่วแน่ในงานนั้น
๙. เมตตา มีความรู้สึกทั่วทุกคนเป็นมิตร หวังดีด้วย

^๑พุทธทาสภิกขุ, โครคือโคร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ธรรมทานมูลนิธิฯ, ๒๕๔๘), หน้า

๑๐. อุเบกขา มีจิตปกติ ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ทั้งปวง

อธิบายอย่างละเอียดดังนี้

ข้อที่ ๑ **ทาน** คือการเสียสละ หมายความว่า ให้เป็นผู้เสียสละสิ่งที่ทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว โลกเราในปัจจุบันนี้กำลังจะวินาศเพราะทุกคนมันยังเห็นแก่ตัว เราสละสิ่งที่ทำให้เห็นแก่ตัว โลกนี้ก็จะหายไปเพื่อสันติ

ข้อที่ ๒ **ศีล** คือความมีระเบียบที่ถูกต้อง ที่กาย ที่วาจา ซึ่งรวมเข้าไปถึงใจด้วย ความอยู่ในขอบเขตของความถูกต้องทางกาย ทางวาจา นี้ เรียกว่า ศีล ขอมเสียชีวิตดีกว่าเสียศีล นี่เป็นคำปฏิญาณของพวกโพธิสัตว์ในระดับสูงสุด อย่างพวกเรา ๆ นี้เอาแต่อยู่ในระเบียบที่ถูกต้อง อย่างเกิดมูทะลุคุดันบ้างลั้งขึ้นมา เห็นว่าการทำลายระเบียนนั้นแหละเป็นของโก้เก๋ที่สุด ที่พวกนักเรียน นักศึกษาสมัยนี้เขาชอบทำกันนัก ในโรงเรียนก็มี ในมหาวิทยาลัยก็มี ในวิทยาลัยก็มี ได้ฝึกกฎระเบียบนุ่งสั้นเกินบ้าง ใส่เสื้อผ่ารัดรูปจนเกินไป เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่าไม่มีศีล ในอันดับเลวที่สุดด้วยคือไม่อยู่ในระเบียบที่ควรอยู่ ฉะนั้นขอให้อยู่ในระเบียบที่มันเป็นความถูกต้อง ที่ลงมติดกันไว้เป็นความถูกต้องแล้วว่ามีระเบียบอย่างไร ขอให้อยู่ในระเบียบ แล้วจะเป็นการปลุกโพธิให้เจริญ

ข้อที่ ๓ **เนกขัมมะ** แปลว่า การออกมาเสียจากความรู้สึกทางกามารมณ์ ออกมาเสียความรู้สึกทางกามารมณ์ เมื่อมีความรู้สึกทางกามารมณ์อยู่ เรียนหนังสือรู้เรื่องไหม? ไม่ต้องพูดถึงสอบไล่ เมื่อเรียนแท้ ๆ นี้ ถ้าความรู้สึกทางกามารมณ์ครอบงำจิตใจอยู่มันเรียนหนังสือได้ไหม? ฉะนั้นเราจึงมีเวลาที่ออกมาเสียจากความรู้สึกทางกามารมณ์ที่ครอบงำจิตใจอยู่ ความรู้ทางกามารมณ์นี้มันเป็นธรรมดา เป็นสัญชาตญาณที่จะเกิดขึ้น เพราะวาทธรรมชิตมันต้องการให้ชีวิตไม่สูญพันธุ์ ฉะนั้นก็จึงใส่อวัยวะสำหรับรู้สึกทางกามารมณ์มาในเนื้อตัวของสิ่งมีชีวิต เพื่อจะให้เกิดความรู้สึกทางกามารมณ์และสืบพันธุ์ คือธรรมชาติข้างสัตว์ที่มีชีวิตให้สืบพันธุ์นั่นเอง กามารมณ์นั้นคือคำจ้าง ที่ธรรมมันจ้างสิ่งที่มีชีวิตให้สืบพันธุ์ เราไปเป็นทาสของมันเลยเรียนหนังสือไม่รู้เรื่อง มันจึงต้องมีเวลาที่ออกมาเสียจากการบีบบังคับของความรู้สึกทางกามารมณ์ ให้มากเท่าที่จะมากได้ อย่างนี้เขาเรียกว่า เนกขัมมะ ตามธรรมดาเป็นชื่อของการออกบวช การออกไปบวชนั้นแหละเรียกเนกขัมมะเหมือนกันคือการออกไปเสียจากอำนาจของกามารมณ์ เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้วมันเป็นการออกบวชไปเสียจากการบีบบังคับของกามารมณ์ ที่นี้เราแม้ไม่บวชก็มีการจัดการทำเอาเอง ให้มีชีวิตนี้มีโอกาสที่จะเป็นอิสระจากการบีบบังคับของกามารมณ์ ทำได้เมื่อใด ก็เรียกว่า เนกขัมมะ เมื่อนั้น ฉะนั้นเด็กก็ดี ผู้ใหญ่ก็ดี ทุกคนควรมีโอกาสที่จะบังคับจิตใจให้ว่างจากการบีบบังคับของกามารมณ์ ก็เรียกว่า เนกขัมมะ

ข้อที่ ๔ **ปัญญา** แปลว่า รู้ทั่วถึง คำว่า ทั่วถึง ไม่ได้หมายความว่าทั้งหมด เพราะว่าที่ไม่ต้องรู้ก็มี ไม่จำเป็นต้องรู้ก็มี เอาแต่สิ่งจำเป็นต้องรู้ ควรจะรู้ แล้วก็รู้ให้เพียงพอ ถูกต้อง นี้เรียกว่า

ทั่วถึง รู้อย่างประเสริฐ รู้อย่างถูกต้อง รู้อย่างเพียงพอนี้เรียกว่า ปัญญา อย่าไปแสวงหาปัญญาส่วน เพื่อ หรือส่วนเกินเลย มันลำบากเปล่า ๆ บางทีก็เป็นอันตรายด้วย ปัญญาส่วนที่จำเป็นแก่ความมีชีวิตอยู่นี้ ทำให้ครบถ้วน ก็เรียกว่าปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านมีหลักไว้เกี่ยวกับเรื่องความทุกข์ ทั้งนั้น อะไรเป็นความทุกข์? อะไรเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์? อะไรเป็นความดับทุกข์เสียได้? อะไรเป็นหนทางให้ดับทุกข์เสียได้? ซึ่งเรียกว่าอริยสัจ ๔ นี่ก็คือวัตถุประสงค์ของปัญญา ฉะนั้นเราศึกษาปัญญาให้ถูกต้อง และเพียงพอ อย่าให้เพ้อ อย่าให้เกิน เดี่ยวจะสุดโต่ง ไปซ้าย เดี่ยวจะสุดโต่งไปขวานั้นมันเกิน ให้มันอยู่ตรงกลางที่ถูกต้อง และพอดี เรียกว่าปัญญาที่ถูกต้องหรือเพียงพอ ก็จะปลุกต้นโพธิ์ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปอีก

ข้อที่ ๕ วิริยะแปลว่า ความพากเพียรและความกล้าหาญ มันเป็นความจริงอยู่ในตัวมันเอง คนพากเพียรต้องเป็นคนกล้า ถ้าขี้ขลาดเสียแล้ว มันพากเพียรไม่ได้ ถ้าขี้ขลาดในสิ่งที่ตัวจะกระทำแล้ว มันพากเพียรไม่ได้ ถ้ามันพากเพียรได้มันต้องกล้าหาญในสิ่งที่ตนจะกระทำ ฉะนั้นเราจะต้องมีกำลังจิตสำหรับความพากเพียรด้วย ความกล้าหาญในสิ่งที่เห็นหน้าที่การงาน ถ้ายังไม่ได้รับประโยชน์ที่มุ่งหมายของการทำงานแล้ว จะเลิกความเพียรเสียเป็นไม่มี อย่างนี้เป็นบทอิทธิฐานจิตของโพธิสัตว์ทั้งหลาย ว่าถ้ายังไม่ประสบของความหวัง ผลตามหวังแล้ว จะเลิกความเพียรเสียไม่มี แปลว่า จะต้องทำความเพียรไปจนกว่าจะประสบความสำเร็จ หรือมิฉะนั้นก็ตาย มีอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น คือประสบความสำเร็จหรือความตาย เราต้องทำให้ความเพียรเป็นของสนุกสนาน ให้ทุกคนรู้จักจัดให้การทำงานเพียร อย่างขยันขันแข็งนั้นเป็นเรื่องสนุกสนาน อย่างให้เป็นเรื่องน่าเบื่อหน่าย ถ้าเบื่อหน่ายแล้วมันทำไปไม่ไหว ฉะนั้นเราจะต้องพอใจ ต้องขบใจตัวเอง ในขณะที่ได้ทำหน้าที่อย่างเหน็ดเหนื่อย ออดทน และกล้าหาญ ส่วนปลุขณคนทั่วไปนั้น พอใจต่อเมื่อได้เงินมาจากทำหน้าที่ แล้วเอาไปซื้ออามารมณ์สนุกสนาน ไปเป็นสุขกันตอนโน้น ส่วนโพธิสัตว์นั้นจะพอใจ และเป็นสุขอยู่ที่รู้สึกว่าได้ทำหน้าที่ เมื่อกำลังเหงื่อไหลไคลย้อยอยู่ ยังไม่ได้รับผลของการทำงาน ก็เป็นสุขเต็มที่แล้ว เป็นสุขว่าเราได้ทำสิ่งที่ควรทำ เราได้ทำสิ่งที่ดี เรามีความพอใจในการกระทำ ไม่ต้องรอให้ได้รับผลของการกระทำจึงจะพอใจ นี่คือความสูงแห่งจิตใจของบุคคลที่เป็นโพธิสัตว์ ฉะนั้นขอให้เรามีความเพียรกันอย่างนี้ก็จะเรียกว่าปลุกต้นโพธิ์ได้สำเร็จ

ข้อที่ ๖ ขันติ แปลว่า ความอดทน นี้จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าไม่มีอะไรที่พอลงมือทำแล้วจะสำเร็จ ประโยชน์ยิ่งใหญ่หลวงเท่าไร ยิ่งต้องทำนานจึงต้องมีความอดทน รอได้ คอยได้ เพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวง แม้แต่ทำสวนครัวอย่างนี้ ไม่ใช่ว่าปลูกวันนี้ แล้วได้กินพุ่มนี้ มันก็ต้องรอไปหลายวันหลายเดือนจะกว่ามันจะมีผลออกมา ดังนั้นเราต้องอดทนได้ อดทนบำรุงรักษา รอคอยไปได้ จนกว่ามันจะมีผลออกมา นี้เรียกว่า ความอดทน อุปสรรคต่าง ๆ รอบข้างมันจะทำให้เราล้มเหลว เราต้องอดทน เมื่อเราจะทำงาน เราต้องอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ความลำบาก

ความเจ็บไข้ อดทนต่อการดูหมิ่นเหยียดหยาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนั้น อดทนต่อการบีบคั้นแห่งกิเลส กิเลสมันจะไล่หัวไปเที่ยวในสถานที่ต่าง ๆ ไม่เรียนหนังสือแล้ววันนี้ เราก็อดทนต่อสู้กับการบีบคั้นของกิเลส ไม่ไปเที่ยวห้าง เที่ยวผับ เที่ยวบ่าเป็นต้น ความอดทนนี้มันจำเป็นต้องใช้มันมีอยู่อย่างนี้ ถ้าทำให้อย่างนี้ คืออดทนได้แบบนี้ การปลุกต้นโพธิ์ก็จะสำเร็จ

ข้อที่ ๙ **สัจจะ** แปลว่า ความจริง เราต้องมีธรรมะคือความจริงให้เพียงพอ จริงต่ออุดมคติที่เราตั้งไว้ เราจะเป็นอะไร เราเป็นนักเรียน เป็นนักศึกษา ก็เป็นให้มันได้ เป็นจริง ๆ เราจะต้องเรียนจริง ศึกษาจริง อดทนจริง ปฏิบัติจริง ได้ผลจริง เราจะต้องจริงต่อตัวเราเองก่อน แล้วเราจึงจะจริงต่อผู้อื่น เราจะจริงต่อเวลา จริงต่อหน้าที่การงานอะไร ๆ มันจะมารวมอยู่ตรงที่ว่า จริงต่อตัวเอง จริงต่อตัวเองนี้หมายความว่า ตัวเองที่มีความรู้อันถูกต้องมีความเข้าใจอันถูกต้อง คือจริงต่อโพธิ์ มีความจริงคือสัจจะ จริงต่อประเทศชาติ จริงต่ออุดมคติของคนไทย เป็นคนซื่อตรง เป็นคนจริง ก็ปลุกต้นโพธิ์ได้

ข้อที่ ๘ **อธิฐาน** หมายความว่า ตั้งไว้ตรงจุด ตั้งไว้เฉพาะอย่างยิ่งที่มันตรงจุด ถ้าเป็นความหมายธรรมก็คือว่า มีเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์อันแจ่มชัด มีเป้าหมายอันชัดเจนว่าจะเอาอย่างไรให้ได้ อย่างนี้เรียกว่า อธิฐาน ฉะนั้นงานที่เราทำทุกงาน ไม่ว่างงานไหนที่เราจะต้องทำ จะต้องมีความหมายที่ชัดเจน แจ่มแจ้ง แล้วมุ่งหมายอยู่ที่นั่น ก็เรียกว่าอธิฐาน มีการอธิฐานที่มั่นคง แน่นแฟ้น แข็งแรง ความสำเร็จก็มีได้โดยง่ายยิ่งขึ้นไปอีกเรียกว่ามีจุดหมายที่แน่ชัด อย่างพุทธบริษัทมีจุดหมายเป็นนิพพานคือดับทุกข์โดยประการทั้งปวง อย่างนี้ก็เรียกว่าอธิฐาน

ข้อที่ ๕ **เมตตา** แปลว่า ความเป็นมิตร เราจะมีจิตที่ตั้งไว้อย่างเป็นมิตร มีความรู้สึกที่ทุกคนเป็นมิตร ในฐานะที่เขาเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บตาย ใครบ้างในโลกนี้ที่ไม่เกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนเรา ฉะนั้นเราจึงถือว่าทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีความเป็นมิตรอย่างนี้ เราจึงคิดร้ายกับเขาไม่ได้ เราจึงคิดดี หวังดี นี่คือการเป็นมิตร พยายามที่จะตั้งความเป็นมิตรไว้แม้ในศัตรู ไม่ใช่จะไปจ้องอนไปอะไร ให้มันเกินกว่าเหตุ แต่ในจิตตั้งไว้โดยความเป็นมิตรว่าเขาก็เป็นผู้ที่ถูกกิเลสครอบงำ เราก็เป็นผู้ที่ถูกกิเลสครอบงำ เข้าป่าไปตามอำนาจของกิเลส เขามาเป็นศัตรูกับเรา นั้นมันไม่ใช่เรื่องอะไรมากไปกว่ากิเลสของเขาที่กำลังครอบงำเขา เราควรสงสาร เราควรสงสารคนที่ทำผิด แล้วความเป็นมิตรมันก็จะเกิดขึ้น แม้ในศัตรู แล้วเราก็เลยไม่มีศัตรู เลยสบายไป นี้เรียกว่า เมตตาอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างนี้ในโลกนี้เพราะเมตตานี้มันเหมือนน้ำกับน้ำ รดต้นไม้อะไรให้ต้นไม้มันเจริญงอกงาม อย่าเอาไฟไปใส่เข้า มันจะไหม้วินาศหมด ถ้าน้ำคือเมตตาไปใส่เข้า มันก็จะเจริญรุ่งเรืองงอกงาม

ข้อที่ ๑๐ **อุเบกขา** แปลว่าความเป็นปรกติอยู่ได้ คือจิตไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ก็เรียกว่าอุเบกขา อะไรมาก็รักก็ไม่รัก อะไรมาก็โกรธก็ไม่โกรธ อะไรมาก็เกลียดก็ไม่เกลียด

อะไรมาให้กลัวก็ไม่กลัว อะไรมาให้หลงมัวเมา ก็ไม่หลงมัวเมา มันมีปรกติอยู่ได้ อย่างนี้เรียกว่า อูเบกขา ฉะนั้นจึงไม่มีความประหม่า ไม่มีอาการมือสั่นหรือปากสั่น หรือตัวสั่นที่มันผิดปกติ คำว่า อูเบกขา แปลว่า เฉย ก็ในลักษณะที่มันปรกติด้วยสติปัญญาไม่ใช่เฉยไม่รู้ไม่ชี้ อูเบกขา คือ ความที่มันปรกติอยู่ได้ (equilibrium) รวมเป็น ๑๐ อย่าง นี้เรียกว่า เครื่องมือสำหรับการปลุกค้นโพธิ์ พัฒนาโพธิ์ที่เป็นเมล็ดพืช ให้เจริญงอกงามจนถึงที่สุดในรูปแบบของโพธิ์สัตว์ ไม่ต้องเป็น โมฆบุรุษ เมื่อเป็นโพธิ์สัตว์ ไม่เป็นโมฆบุรุษ ก็เป็นบัณฑิต เป็นอริยชน เป็นกัลยาณชน เป็นสุจริตชน เป็นสัตบุรุษ เป็นคนดี เป็นคนฉลาด ตามที่ควรจะเป็น โดยเฉพาะพวกเราที่เป็นพุทธบริษัทที่เป็น นักเรียนหรือเป็นนักศึกษา